

AGRÁRTÖRTÉNETI SZEMLE

HISTORIA RERUM RUSTICARUM

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA AGRÁRTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
LEKTORÁLT FOLYÓIRATA

Szerkesztőség: Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, 1367 Budapest 5. Pf. 129.
Budapest XIV. Városliget, Vajdahunyadvár

Szerkesztőbizottság:

Estók János (főszerkesztő), Fehér György (szerkesztő), Kaposi Zoltán (szerkesztő),
Novák László Ferenc, Orosz István (szerkesztő), Papp Klára (szerkesztő),
Nigel Swain [Nagy-Britannia], Tóth Pál Péter, Varga Zsuzsanna (szerkesztő)

Szerkesztőségi titkár: Lázár Éva

TARTALOM

TANULMÁNYOK

PÓSÁN László: A magyar bor a középkori Poroszországban	1
ESTÓK János: Szapáry Gyula, az önálló földművelésügyi tárca megszervezője	13
KAPOSI Zoltán: Zala megye gazdasága a Trianon utáni évtizedben	47
FEHÉR György: Károlyi Gyula gróf és Károlyi Melinda grófnő uradalmainak gazdálkodása, különös tekintettel a két világháború közötti időszakra	77
MONOK István: Megfontolások és kiindulópontok a tokaji bor történetének kutatásához	133

KÖZLEMÉNYEK

SURÁNYI Dezső: Bodor Pál és házsongárdi gyümölcsfaiskolája	141
KIRÁLY Evelin: Erdőgazdálkodási viszonyok a munkácsi-szentmiklósi uradalom területén a 19. század második felében	155
KOVÁCS Eszter Katalin: Az uradalmi cselédek lakhatási körülményeinek változása az 1907. évi cselédtörvény hatására a vép–szöllős–pecöli hitbizományi uradalom példáján	167
HALÁSZ Imre: Egy derékba tört vadászkarrier. Teleki Béla gróf vadászatai a két világháború között	181
LUKA Dániel: Az 1967. évi földtörvény keletkezésének a története	205

KRÓNIKA

Gorun-Kovács György (1949–2022) (PAPP Klára)	225
--	-----

SZEMLE

Varga Zsuzsanna: <i>The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country</i> . Rowman and Littlefield, New York 2021 (SCHLETT András)	229
--	-----

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA: HISTORY AND LIFE*
A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
e-mail-cím: agrartortszemle@mmgm.hu

ESTÓK JÁNOS

**SZAPÁRY GYULA,
AZ ÖNÁLLÓ FÖLDMŰVELÉSÜGYI TÁRCA
MEGSZERVEZŐJE**

ABSTRACT

JÁNOS ESTÓK: GYULA SZAPÁRY, ORGANIZER OF THE FIRST SEPARATE MINISTRY OF AGRICULTURE

Count Gyula Szapáry (1832–1905) as a member of Parliament, high ranking state official and head of influential non-governmental organizations, was present at every major decision or its preparation that was relevant for the capitalistic transformation of the economy, the freedom and security of the markets or the development of modern constitutionality and the rule of law. He actively participated in the amendments of electoral laws, the reorganization of local government as well as several financial and economic decisions. The economic and cultural achievements of Hungary in the late 19th century, highly remarkable by contemporary European standards, were based on the initiatives in these decades.

The expertise of Gyula Szapáry and his connections to the professional, political and social elites would have made it possible for him to represent the interests of agrarian society and the ministry within the government for a longer time. Even though it was during his successors' tenure (Count András Bethlen, Ignác Darányi) when the internal structure of the Ministry was finalized and its assignments and funds were increased, it is undeniable that it was Szapáry who was responsible for forming the ministry and launching its activities. The results of the reorganization and the advantages of concentrating the agrarian sector had already been apparent a few years after his resignation, as shown for example by the laws on rangers that regulated wide aspects of agricultural development such as plot usage, plant production, animal husbandry or the state-sponsored vineyard reconstructions. Even though the law regulating water use was not enacted during his administration he had an undeniable role in laying the foundations of a water conservation system that was effective, stood the test of European comparisons and remained of a high standard in the interwar period as well. Some initiatives that Szapáry included in his ministerial programme but could not realize due to the lack of time for their elaboration, parliamentary discussion or execution, later became laws such as those relating to cattle raising, veterinary care, wine adulteration or plantations.

Keywords: Gyula Szapáry, Ministry of Agriculture, agrarian administration, agrarian policy, water conservation

Szapáry Gyula gróf (1832–1905) miniszterként a földművelésügyet nem egészen egy esztendeig irányította: a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumot (FIKM) 1889. április 9. és 1889. június 15. között, majd a Földművelésügyi Minisztériumot (FM) 1889. június 16. és 1890. március 15. között.¹ A szaktárca élén eltöltött idő rövidsége ellenére tevékenysége fontos volt, mert egyrészt neki jutott az a történelmi feladat, hogy az agrárszférában érdekelték több évtizedes kívánságát megvalósítsa, az önálló Földművelésügyi Minisztériumot megszervezze. Másrészt politikai pályája e szakaszának vizsgálata lehetőséget ad arra, hogy Szapáry agrárpolitikai nézeteivel megismerkedhessünk, valamint a kiépülő dualizmus kori piacgazdaságban az egyénekről, az öntevékeny egyesületekről és az állam szerepéről vallott felfogásáról is képet kaphassunk. Földművelésügyi miniszteri tevékenységéről – a földművelésügyi szakigazgatás irányítási és jogszabályalkotási munka folyamatát bemutató levéltári dokumentumok szűkössége miatt – egyéb források segítségével hívásával kell képet alkotnunk. Szapáry földművelésügyi miniszteri munkásságának bemutatásához fontosnak tartottuk annak az útnak a vizsgálatát is, amely fölkészítette és alkalmassá tette a feladat ellátására.

A FÖLKÉSZÜLÉS ÉVEI

Tisza Kálmán miniszterelnök megfelelő embert választott az újonnan létrehozni szándékozott Földművelésügyi Minisztérium élére. Szapáry Gyula gróf fölkészült politikus volt. Két évtizedes közigazgatási, államigazgatási tapasztalattal a háta mögött kapta meg a tárca megszervezésének, a mezőgazdaság – mai szóhasználattal inkább az agrárszféra – kormányzati irányításának a feladatát.

Családi indíttatása, apai ágú felmenőinek munkássága arra ösztönözte Szapáry Gyulát, hogy a birtokirányítás mellett aktív közéleti szerepet vállaljon, amelynek fontos része volt az ország gazdaságának és benne a mezőgazdaság fejlesztésének szándéka. Felmenői közül Szapáry János az egyik első (köz)gazdasági szakíró volt Magyarországon. *Der unthätige Reichtum Ungarns wie zu gebrauchen* (Magyarország meddő gazdagságának hogyan lehetne hasznát venni) című, 1784-ben megjelent művében, sok egyéb mellett, a kereskedelem fontosságáról, az okszerű (mező)gazdálkodásról fejtette ki nézeteit.² Apja, ifjabb Szapáry József gróf (1799–1871) egyik alapítója volt a Pályafutató Társaságból kinövő Állattenyésztő Társaságnak, majd alelnöke az abból szerveződő Magyar Gazdasági Egyesületnek, és egyben elnöke a Földészeti s földmívelési szakosztálynak. Érintett földbirtokosként fontos szerepet vállalt a Tisza-

1 Egykorúan: Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Földmívelésügyi Minisztérium és földmívelésügyi miniszter.

2 SZAPÁRY, Johann: *Der unthätige Reichtum Ungarns wie zu gebrauchen. Mit einer kurzen historisch-physikalischen Beschreibung der Oesterreichischen und Hungarischen Seeküste*. Nürnberg 1784. Az írásban érintett kérdések egy része később is időszerűnek bizonyult, amit az is igazol, hogy 1878-ban magyar nyelven is kiadták: *Magyarország meddő gazdagságának hogy lehetne hasznát venni. Az osztrák és magyar tengerpart történelmi és természeti rövid rajzával*. Ford. SZÉKELY József. Budapest 1878.

szabályozás nagy munkájában is. Amíg az apa a reformkorban Magyarország gazdasági fölemelése ügyében eszmetársa, addig a fiú indulásakor követője volt Széchenyi Istvánnak.

Szapáry hosszú utat tett meg a földművelésügyi tárca elnyeréséig. A közélet színpadán az ötvenes–hatvanas évek fordulóján találkozhatunk először a fiatal Szapáry Gyula gróf nevével. Első ismert, újságbeli említése Ferenc József 1852. évi magyarországi látogatásához kötődik. A császár a szabadságharc leverése és a megtorlás után nem megbékélni jött az országba – ahogyan azt a konzervatív arisztokraták remélték –, hanem hogy megszemlélje a beolvasztó birodalmi politika eredményességét. Az ötvenes évekből nem ismerjük Szapáry Gyula politikai megnyilatkozásait, de a sajtó híradása szerint mindent elkövetett az uralkodó figyelméért: „...az Egerbe vonulásnál mágnások sem fosztatak meg magukat a szerencsétől, hogy Fejedelmük oldalán nyargalhattak, különösen gróf Szapáry Gyula, ki pompás öltönyben mindenek szemét magára vonta”.³ Apja, Szapáry József egyébként az elnyomás legsötétebb éveiben is szolgálta az uralkodót. 1850-ben udvari tanácsosi rangban a magyarországi főkormánybiztos, a budai Helytartóság hivatalnokja lett. Szolgálataiért az apát 1854-ben császári királyi kamarás címmel tüntették ki. Az ifjú Szapáry ugyancsak lojális volt a Habsburg-dinasztiához, Ferenc Józsefhez. A későbbiekben is hűen szolgálta az uralkodói akaratot. Nem válogatott a rábízott feladatokban, és a legkényesebb politikai helyzetekben is hivatalt vállalt. Politikai karrierjét megbízhatósága és az Orczyakhoz, a Batthyányakhoz, az Andrássyakhoz, az Eötvösökhöz vagy a Festeticsekhez kötődő szoros rokon kapcsolatai alapozták meg: 1861-ben országgyűlési képviselővé és vármegyei alispánná választották. 1867-ben főispánná, 1869-ben miniszteri biztossá nevezték ki. 1870-ben a Belügyminisztérium miniszteri tanácsosa, azután a közlekedési tárca államtitkára lett. 1873-ban kapta meg első miniszteri kinevezését: a belügyminiszteri tárcát bízták rá. 1878-ban eredetileg „földmívelés, ipar- és kereskedelemügyi miniszter”-nek szánták, ám végül a pénzügyminiszteri feladatokat kapta meg. Politikusi erényeiről egy népszerű újság némi maliciózussággal a következőket írta 1878-ban: „Szapáry Gyula nem szónok, nem is szak-ember, sőt nem is nagy szabású államférfiú. Ő hivatalnok a szó nemesebb, mondhatnók modern értelmében. Élénk szemlélet, a kérdések részleteivel való foglalkozás, élénk adminisztracionális érzék s mindenek fölött erős munkakedv s kétségbeejtő kitartás jellemzik őt.”⁴

Szapáry földművelésügyi minisztersége előtti közéleti-politikai tevékenységének ismerete azért is fontos, mert országgyűlési képviselőként, magas rangú állami tisztviselőként és nagy befolyású civilszervezetek vezetőjeként ott volt az 1870–1880-as évek szinte minden olyan döntésénél, döntés-előkészítésénél, amely a gazdaság tőkés átalakítása, a piaci verseny szabadsága és biztonsága, illetve a polgári alkotmányosság és jogbiztonság kiépítése szempontjából fontos volt. Aktívan közreműködött a választójogi törvény módosítása, a közigazgatás reformja és számos pénzügyi

3 Ferenc József 1852. június 20-án Debrecenből indulva Tiszafüred érintésével érkezett Egerbe. A *Pesti Napló* 1852. június 23-i idézett száma a bécsi kormány félhivatalos lapjának, a *Magyar Hírlapnak* a tudósítását vette át.

4 *Vasárnapi Újság* 1878. november 17.

és egyéb gazdasági intézkedés esetében. Magyarország európai összehasonlításban is elismerésre méltó dualizmus kori gazdasági és kulturális teljesítménye ezekben az évtizedekben alapozódott meg.

GAZDASÁGI EGYESÜLETEK ÉLÉN

Szapáry Gyula az 1850–1860-as években kezdett el gazdálkodni a családi birtokon. Olyan időszakban állt helyt földbirtokosként, amikor a földesúr–jobbágy viszonynak és az arra épülő hagyományos gazdálkodásnak vége szakadt, amikor a kiépülő tőkés piaczgazdaság elvárásainak kellett megfelelni. A fiatal gróf nem csupán gazdálkodóként ismerte a mezőgazdasági termelés és értékesítés nehézségeit. A magyarországi politikai élet gúzsba kötő önkénye idején Szapáry – számos arisztokrata társához hasonlóan – bekapcsolódott a helyi gazdaság, elsősorban a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló egyesületi, társulati életbe. A nemes szándék mellett az is igaz, hogy a gazdaság élénkítését szolgáló közösségi tevékenység szorosan kapcsolódott az arisztokrata, az úri társasági élethez, például a lótenyésztés emelése a lóversenyezéshez vagy az agártenyésztés az agárversenyekhez és a vadászat divatos válfajához, az agarászathoz.

Fiatalkorától kezdve több gazdasági egyesületnek volt a tagja és alapító tagja. Úttörő módon, 1856. november 23-án alakult meg a Heves és Külső-Szolnok vármegyében szervezett gazdasági egyesület Tisza-Roffon. Szapáry 1859-ben az egyesület közgyűlésén így emlékezett az alapításra: „...az egyesülés eszméje a mezei gazdaság terén meg volt másoknál éppen úgy, mint nálunk; a jeget azonban mi törtük meg, mert mi voltunk az elsők, kik az engedélyt ily egyesület alakítására megnyertük, s ezáltal elértük azt, hogy van tér, hol működhetünk, s hol megyénk szellemileg s anyagilag fejlődhetik”.⁵ A tényleges működését a következő év elején megkezdő és munkáját eleinte a külső-szolnoki területen végző „Kun-szolnokmegyei lovas és gazdasági egylet” (1858-tól: Szolnokmegyei Lovas és Gazdasági Egylet, 1868-tól: Külső-Szolnokmegyei Gazdasági Egylet) székhelye Törökszentmiklós volt. Első elnökének Szapáryt választották meg.⁶ A kezdetben „barátságos összejövetelekre”, ló- és agárversenyezésre a vármegye nobilitásainak alkalmat adó egyesület százfős taglétszámával, az 1860-as években százötven-kétszáz főre szaporodva már a vármegye mezőgazdasága színvonalának általános emelését szorgalmazta.

A környékbeli ménések jó példáinak bemutatása mellett bika nélkül tartott szűzgulya kialakítását, azaz a szarvasmarha-tenyésztés felkarolását is tervbe vették.⁷ Egy 1860. évre szóló kalendárium a „Szolnokmegyei Lovar- és Gazdasági Egylet”-ről

5 *Gazdasági Lapok* 1859. december 1. A Szolnokmegyei Gazdasági és Lovas Egylet. (A közgyűlést november 20-án tartották Törökszentmiklóson.)

6 SZALAY János: Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyei gazdasági egyesület. In *Gazdasági egyesületek monográfiái. Az 1896-ik ezredéves országos kiállítás alkalmából*. Szerk. SZILASSY Zoltán. Budapest 1896 és *Magyarország 1907*. szeptember 17. Fél százados Gazdasági Egyesület. Az egyesületről lásd még: BAGI Gábor: Adalékok a Külső-Szolnok megyei Gazdasági Egylet történetéhez. In *Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 26*. Szerk. FÜLÖP Tamás. Szolnok 2011.

7 Vö. *Vadász- és Versenylap* 1859. november 30. 548.

azt írta, hogy az egyleti „mottó: Gyarapítani és hasznosá tenni azt a földet mely után és melyen élnünk kell. Anyagilag egymást költsönösen elősegíteni. Az ifjúságnak jó példát mutatni, hogy az anyagi jóllét fejlődése mellett is hű maradjon azon szokásokhoz melyek őseinket jellemezték. Működésünket széles alapra fektetni, hogy azáltal minden érdek kilegyen elégitve és az ifjú nemzedéket férfias időöltéshez szoktatni. Ez az egylet feladata!” Szapáry Gyula elnök jelszavát is közölték: „Tények szóljanak!”⁸ Szapáry 1857 és 1868 között, majd a vármegyehatárok átrendezése után 1878 és 1883 között volt az elnöke a munkáját „Jász-nagy-kun-szolnok-megyei Gazdasági Egyesület” néven folytató egyesületnek.

A gróf jegyezte azt a javaslatot is, amely „közös ménes és lótenyésztési egyesület” alapítását kívánta a Tisza bal partján. A tervezet – Szapáry családi és politikai beágyazottságát tekintve nem is oly meglepő módon – nemcsak a *Gazdasági Lapok*-ban, hanem a Kemény Zsigmond báró szerkesztette tekintélyes *Pesti Napló*-ban is megjelent teljes terjedelemben, két részletben, a címdalton 1858 őszén.⁹ Végül nem önálló lótenyésztő egyesületet hoztak létre, hanem a gazdasági egyleten belül szerveztek lótenyésztéssel és lóversenyzéssel foglalkozó „szakosztályt”.

A Szapáry vezette egyesület lótenyésztési célja az volt, hogy együtt valósítsák meg az erős, mezőgazdasági munkára alkalmas lovak tenyésztését. Közös költségen vásárolnának fedezetésre alkalmas méneket, bérelnének legelőt és fogadnának ménesmestert vagy állatorvost és számadó csikóst. A ménes kancáit a tagok saját istállójukban telettenék. Később tenyészkancaikat is beszereznének, hogy törzsménest hozzanak létre a magyar ló minőségének javítására, azaz a köztenyésztés emelése lenne a végső cél – ahogyan arról Széchenyi István értekezett az 1828-ban megjelent *Lovakról* című munkájában. Törekvéseikhez a tervezet szerint meg kívánták nyerni a bécsi kormány támogatását is. Az egyesület 1858-tól tartott fenn 162 lovat számláló közös ménest és 1859-től 117 szarvasmarhát magába foglaló szüzugyát.¹⁰ Török-szentmiklóson 1857 és 1861 között minden évben általános mezőgazdasági kiállítást és lóversenyt is szerveztek.

A Szapáry által fölkarolt és képviselt kezdeményezés, hogy a helyi gazdasági egyesület jó tulajdonságokkal rendelkező apaállatokat biztosítson tagjai számára, fokozatosan értelmét veszítette. 1869-től magyar állami tulajdonba és a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium irányításába kerültek a közös hadügyminisztérium felügyeletéből a Magyar Szent Korona Országainak területén lévő császári és királyi ménesek. A lótenyésztés szakmai kérdéseiben a földművelésügyi tárca volt az illetékes. Az alapvető cél a katonai hátszló, a „remonda” tenyésztése volt,

8 *Girókuti képes naptára 1860dik évre* 343. A gazdasági szaklapokhoz képest a kalendáriumok jóval több olvasóhoz értek, ezért is volt fontos a híradás az egyesületről.

9 *Gazdasági Lapok* 1858. október 7. 575–577. A lótenyésztés emelésére állítsunk közös méneseket. (Sz. Gy.); *Pesti Napló* 1858. szeptember 24. A közös ménes és lótenyésztési egyesület célja (Sz. Gy.) és uo. 1858. szeptember 25. Az egylet megalakulásáról és első programjáról szóló híradás is ebben a lapban jelent meg *A szolnokmegyei lovar és gazdasági egylet* címmel. *Pesti Napló* 1857. szeptember 15. Szapáry két nappal korábban keltezett levelében a lap szerkesztőjét tájékoztatta az egyesületalapításról. Vö. Szapáry Gyula levele Pompéry Jánosnak, Fegyvernek 1857. szeptember 13. OSZK, Kézirattár, Levelestár fol. 21.

10 SZALAY 1896. 328.

ám az átszervezés a köztenyésztés szempontjából is fordulatot hozott. A vegyes lóállományú méneseket újjászervezték: Mezőhegyesen nóniusz, gidrán és furioso fajtát, Bábólnán arab telivért és magyar (shagya) arab lovakat tenyésztettek. Az angol telivérek magyarországi tenyésztésének központja a kisbéri állami ménesbirtok volt, s rájuk alapozva tenyésztették ki a kisbéri félvér fajtát. Fogarason, a hegyvidéki tartási körülményekből is fakadóan, sajátos arculatú, magyar lipicai típust alakítottak ki a fajtán belül. A méntelepekről kikerülő apaállatok, a fedezetési állomások javították a köztenyésztés állományát. A katonaság és a köztenyésztők érdekeinek az összehangolására vármegyei „lótenyészbizottmány”-t állítottak föl, ami szaktanácssal látta el a lótenyésztőket. A lóállomány többségét parasztgazdaságokban tartották, és a szaporulatot, egyebek között, a Honvédelmi Minisztérium által rendszeresen meghirdetett lóvásárokon értékesíthették. A katonaság pontosan fizető, biztos piacot jelentett a lótenyésztő gazdák számára. A kiváló tulajdonságú tenyészállatokkal sikerült egyrészt elindítani a köztenyésztés megújítását, másrészt megeremteni a magyar lótenyésztés sikereinek alapjait.

A lótenyésztés átszervezését Kozma Ferenc irányította. Kozma a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban Deák Ferenc közbenjárására vállalt hivatalt: Gorove István miniszter titkárként vette maga mellé, majd kinevezte a lótenyésztési osztály vezetőjévé. Szapáry jól ismerte Kozmát. A gróf ugyanis az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) elnöki tiszte mellett az egyesület Lótenyésztési szakosztályának a vezetését is magára vállalta. Közvetlen munkatársa a szakosztály élén Kozma Ferenc volt. Szapáry a földművelésügyi tárca minisztereként is figyelemmel kísérte a lótenyésztés ügyét, például értesítette az Erdélyi Gazdasági Egyesület állatkiállítási szakosztályát a magánménesekből, lótulajdonosoktól történő állami ménlővásárlás szándékáról a Kolozsvárra, 1889 augusztusára tervezett kiállítás idején.¹¹

Apja nyomdokain haladva tagja, utóbb vezető tisztségviselője volt az 1857-ben újjáalakult Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek. Szapáry Gyulát egymást követően háromszor választották meg a legnagyobb befolyású hazai (mező)gazdasági egyesület elnökének.

Meglepő az a nyitottság és aktivitás, ami a fiatal Szapáryt jellemezte minden olyan kérdésben, amely a korszerű gazdálkodással volt kapcsolatos. A gépesítés ügye kulcsfontosságú volt már az 1850-es években is, hiszen a jobbágy robotja elvesztésével az úri birtokosoknak pótolniuk kellett a munka- és igaerőt, az eszközállományt. Szapáry már a helyi gazdasági egyesület elnökeként is támogatta a korszerű eszközök és gépek alkalmazását: az általános kiállítások mellett önálló gépbemutatókat is rendeztek, például szántás- és vetőgépversenyt. 1858-ban arról értesülhetünk, hogy Szapáry pénzt ajánlott föl az OMGE pályadíjához. A kiírás szerint: „Készíttessék egy gazdasági gépészeti kézikönyv, mely a gazdaságban hasznosan alkalmazható, mindenféle gép és eszköz elméletét, szerkezetét, hatását és alkalmazását, egyszerű világos nyelven, kérdések és feleletekben adja elő, kiterjeszkedve a gépnek minden

¹¹ *Kolozsvár* 1889. július 19. 69.

egyreszeire”.¹² Szapáry gróf az OMGE Lónyay Menyhért elnök vezette közgazdasági, földmívelési és technológiai szakosztályainak volt a tagja. Az OMGE részéről Szapáry elnökölt abban a bizottságban, amely előkészítette a Tótmegyeren, Károlyi Lajos gróf uradalmában 1860 nyarán megrendezendő eke- és szántásversenyt. A vasekek elterjedése különösen fontos volt minden mezőgazdasági üzemméretben. A versenyről még a népszerű családi lap, a *Vasárnapi Ujság* is tudósított.¹³ Az 1860-as évek közepén Szapáry már az OMGE igazgatóválasztmányi tagja volt, és ellátta a gépészeti, technológiai és építészeti szakosztály elnöki feladatait. Munkáját kiváló szakemberek segítették: a szakosztály egyik alelnöke a had- és vasúti közlekedési mérnök Hollán Ernő volt, a másik Érkövy Adolf, aki jól ismerte a világ élvonalába tartozó brit gépgyártókat és termékeiket.¹⁴

Szapáryt először 1876. május 31-én választották meg az OMGE elnökének. Munkájának közvetlen segítője Korizmic László és Széchényi Pál gróf (1882-től FIKM-miniszter) alelnök, illetve Mórocz István titkár volt. Elnöki szűzbeszédében az egyesületi élet pangásáról beszélt, de megfogalmazta a kilábalás lehetséges irányait is.¹⁵ Kiemelte az egyesület és a kormány közötti kapcsolatok erősítésének, a központ és a megyei gazdasági egyesületek közötti szálak szorosabbra fonásának szükségességét. Az OMGE és az egy vagy több vármegyére, esetleg csak a vármegye egy részére kiterjedő vidéki gazdasági egyesületek között ugyanis nem volt szervezeti kapocs. Szapáry utóbbi gondolatait az OMGE történetének monográfusa, Galgóczy Károly egyenesen a központ és a megyei, vidéki egyesületek közötti szövetkezés kifejlődéséhez vezető lépésként értékelte.¹⁶ A mezőgazdasági szakképzés fontosságát szem előtt tartva gyakorlati tennivalóként az egyesülethez tartozó budai vincellérképző és az istvántelki gazdaképző intézet fokozottabb felkarolását kérte Szapáry a tagságtól. Ugyanakkor az OMGE kezdeményezte a kormánynál a földműves iskolák számának növelését és az akkor még a Múzeum körút és az Esterházy (ma: Puskin) utca között elhelyezkedő m. kir. József Műegyetemen mezőgazdasági „osztály” létrehozását. Ebben az időben az egyesületnek tíz szakosztálya tevékenykedett, amelyek gyakorlatilag lefedték a mezőgazdaság minden területét. Az újságot olvasó gazdatársadalommal való szoros kapcsolattartás érdekében az egyesület átvette Korizmic László folyóiratát, a *Gazdasági Lapokat*, amely korábban is az OMGE szócsövének számított.

A gróf számára az OMGE elnöki pozíciója (1876 és 1889 között) nagy rálátást biztosított a magyar mezőgazdaság helyzetére. A mezőgazdasági termelést érintő feladatok mellett foglalkoznia kellett az élelmiszer-feldolgozás és az értékesítés ügyeivel, az ágazatot érintő jogszabályalkotás, a növény- és állategészségügy és a

12 GALGÓCZY Károly: *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület története. I. kötet. Keletkezésétől az 1876-dik évig.* Budapest 1880. 125.

13 *Tájékoztató a Magyar Gazdasági Egyesület által 1860 június 2-án Tótmegyeren rendezendő eke- és szántásverseny alkalmára.* Pest 1860. 1.; *Vasárnapi Ujság* 1860. június 10. A tótmegyeri eke és szántásverseny jun. 2-án; GALGÓCZY 1880. 158.

14 GALGÓCZY 1880. 119–120.

15 GALGÓCZY Károly: *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület története. II. kötet. 1876-tól az 1897-dik évig.* Budapest 1898. 2.

16 GALGÓCZY 1898. 3. Szapáry legfeljebb a gazdasági egyesületek laza szövetségét óhajtotta, szemben az OMGE agrárius politikaival.

szakoktatás kérdéseivel is. A mindenkori magyar kormány gyakran kérte ki a fontosabb ügyekben, például az agrárszférát érintő nemzetközi szerződésekkel összefüggésben is, a befolyásos OMGE véleményét. Szapáry folyamatosan figyelemmel kísérhette azokat a kormányzati lépéseket, amelyeket a kabinet a szőlőt pusztító filoxérával szemben nemzetközi és hazai szinten tett. Nemzetközi tapasztalatszerzésre adott lehetőséget, hogy az 1878. évi párizsi világkiállításra való felkészülést az FIKM megbízásából az egyesület szervezte – Szapáryt kérték föl a magyarországi bizottság elnökének.

Az OMGE 1878. december 19-i választmányi ülésén jelentették be hivatalosan Szapáry Gyula gróf pénzügyminiszteri kinevezését. A Tisza-kormányban feladatot kapott gróf minisztersége idején is megtartotta az OMGE elnöki tisztét. A tagság úgy értékelte Szapáry és az ugyancsak ekkor kinevezett Kemény Gábor báró földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterségét, hogy megerősödött a kormányban a mezőgazdasági érdekek képviselete. A következő években valóban intenzívebbé vált a civilszervezet és a kormány közötti kapcsolat. Az FIKM fedezte például a Budapesten 1879 szeptemberében megrendezett nemzetközi ampelográfiai kongresszus költségeit, amelynek az OMGE volt a házigazdája.¹⁷ A magyar mezőgazdaság szempontjából az év legfontosabb eseménye a székesfehérvári országos ipar-, termény- és állatkiállítás idején lezajlott gazdakongresszus volt, amelynek munkája kihatott a következő egy-másfél évtizedre. A kongresszuson, majd az azt követő tanácskozásokon a mezőgazdaság fejlesztéséről megfogalmazott javaslatok és a gazdaérdekek újfajta képviseletére tett próbálkozások Szapáryt is állásfoglalásra készítették.

A gazdasági egyesületek küldöttei az ország szinte minden részéből érkeztek a második országos gazdakongresszusra, amelyen az OMGE Széchényi Pál alelnök vezetésével vett részt. A kormányt Kemény Gábor képviselte a városháza tanácstermében tartott tanácskozásokon június 3. és 5. között. A küldöttek megállapították, hogy az alkotmányosság visszaállítása ellenére a magyar országgyűlés és a kormány nem tett eleget a mezőgazdaság érdekében. Az értekezlet résztvevői céljait határozatba foglalták, és eljuttatták a kormányhoz.

A kívánások szerteágazóak voltak: a gabonatermesztés és az állattenyésztés egyenúlyának megteremtését, a takarmányfélék termesztésének növelését, az állattenyésztés, a tejtermelés, a szőlészet-borászat előmozdítását szorgalmazták. Fontosnak tartották a mezőgazdasági szakképzés, az állategészségügy, a mezőgazdasági statisztika fejlesztését, az agrárérdekeket tükröző nemzetközi kereskedelmi szerződéseket és vám-tételeket, a M. Kir. Államvasút vonalainak a nyugati exportpiacok irányába történő bővítését és viteldíjának kedvezőbbé tételét, a belvizek levezetését és a szeszipar támogatását. A mezőrendőri és hegyrendőri törvény meghozatalát, a földadótörvény módosítását, a gazdasági cselédek helyzetének törvényi szabályozását óhajtották.

A kívánalmak döntő többsége állami támogatást, az országgyűlés által elfogadott törvényt vagy a kormány által hozott alacsonyabb szintű jogi szabályozást igényelt. A hatékonyabb érdekérvényesítés céljából kívántak országos gazdatanácsot föllállítani, évenkénti gazdasági kongresszust összehívni és a köztes időben egy folyamato-

17 GALGÓCZY 1898. 18.

san tevékenykedő végrehajtó bizottságot működtetni. Megfogalmazódott a kereskedelmi és iparkamarák mintájára létrehozandó mezőgazdasági érdekképviselő megszervezése is. Ez utóbbi gondolat megosztotta az egyesületi tagságot. Sokan féltették az egyesületi önállóságot a kötelező, földadó mértékéhez igazodó járulékfizetéssel járó kamarai tagságtól, az állami befolyás esetleges növekedésétől. A kormány elzárkózott a mezőgazdasági kamarák létrehozásától, helyette a gazdasági egyesületek pénzügyi támogatásának a gyakorlatát folytatta.

A második országos gazdakongresszust követően, az 1880-as években formálódott ki az a csoport, amely nemcsak a kiegyezés utáni kormányok agrárpolitikájával (vagy éppen annak hiányával) volt elégedetlen, hanem az OMGE többségének hagyományos egyeztetésre épülő, a kormányhoz lojális irányvonalával is. Mezőgazdasági érdekképviselőt és a gazdaérdekek határozottabb képviselőt akarták. Ezt a különféle pártokhoz tartozó, a kormányzatra nyomást gyakorolni kívánó, nehezen körülhatárolható és összetételében változó csoportot hívták egykorúan agráriusoknak. Meghatározó személyiségei közé tartozott Károlyi Sándor gróf, Desseffy Aurél gróf és Széchényi Pál gróf.¹⁸ Az agrárszféra jobb érdekérvényesítése, a nyomásgyakorlás állandósítása érdekében szorgalmazták a gazdasági egyesületek szövetségének létrehozását. 1881-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesületen belül a szövetségre lépett vidéki egyesületek szakosztályaként megalakították a Gazdakört Somssich Pál vezetésével. Az agrárius politikusok határozott föllépése nyomán nagyobb figyelem irányult a mezőgazdaságból élők problémáira, a mezőgazdaság fejlesztésének ügyére. A korabeli sajtóban számos híradás jelent meg azokról a gazdaköri ankétokról, szövetségi nagygyűlésekről, amelyeken a mezőgazdaságban érdekeltek – agráriusok és nem agráriusok – az aktuális gazdasági kérdéseket vitatták meg. Az ország különböző városaiban tartott tanácskozásaik idején gyakran rendeztek a térség gazdasági egyesületei szervezésében mezőgazdasági kiállításokat, ami növelte a sajtófigyelmet. Az agráriusok általában élesen támadták a szabadelvű párti kormányok gazdaságpolitikáját, mert szerintük az a merkantil, azaz az ipari és kereskedelmi köröknek kedvez a mezőgazdaság kárára – ugyanakkor konkrét javaslatok sokaságával álltak elő. A kérdés az volt, hogy a pénz- és adóügyet, a vámpolitikát, a közlekedés- és vízügyet, a kivándorlást és a mezőgazdaság számtalan szakterületét érintő indítványaik közül sikerül-e a fontosabbaknak érvényt szerezni? Vagy tevékenységük csupán „tiszt elméleti diszkussziókra szorítkozott”, ahogyan azt Szilassy Zoltán, az OMGE szerkesztő-titkára írta.¹⁹ Szapáry nem kívánta a gazdasági egyesületek szoros szövetségét, helyette az autonóm egyesületek működésének megélénkítését pártolta. Ezzel kapcsolatban szúrta oda az agráriusoknak egy, a miniszteri programbeszédéből „kilógó” megjegyzést 1890 februárjában: „Ha azt akarjuk, hogy ezen gazdasági egyesületek nagyobb tevékenységet fejtsenek ki, a mint erre hivatva is vannak, mindenekelőtt magukban az egyesület tagjaiban és a gazdaközönségben kel-

18 Az agráriusokról újabban: VÁRI András: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898*. Budapest 2009 és FEHÉR György: *A származás kötelez. Gróf Károlyi Sándor 1831–1906*. Budapest 2019.

19 SZILASSY Zoltán: Előszó. In *Gazdasági egyesületek monográfiái. Az 1896-ik ezredéves országos kiállítás alkalmából*. Szerk. SZILASSY Zoltán. Budapest 1896. 31.

lene az érdeklődést felébredtetni; de tartok attól, hogy ez bajosan fog sikerülni.”²⁰ A Gazdakör 1891. november 1-jén feloszlott, vagyona az OMGE-re szállt.

Az agráriusok föllépésére a kormányzati hatalom birtokosai ellenzéki magatartásként tekintettek, de keresték a velük való együttműködés lehetőségét. Tisza Kálmán miniszterelnök például kiváló taktikusként kormányába hívta 1882-ben az agráriusok egyik vezetőjét, Széchenyi Pált. Ráadásul a gróf nem a kormánypártnak, hanem a 67-es közjogi alapot valló, de a szabadelvű párti kabinettel szemben álló Mérsékelt Ellenzéknek volt a tagja.²¹ A gazdakongresszusokon megfogalmazott, az agráriusok által napirenden tartott javaslatok közül a szabadelvű párti kormányok többet különböző szintű jogszabályokban rögzítettek és költségvetési forrásból támogattak az 1880–1890-es években. Örök vita tárgya maradt azonban az állami beavatkozás mértéke, illetve az, hogy a kormányzat gazdaság- és költségvetési politikája mire helyezzen nagyobb hangsúlyt: az ipar és a kereskedelem vagy a mezőgazdaság fejlesztésére?

Szapáry ugyan régi személyes jó viszonyt ápolt a vezető – és jellemzően a 67-es közjogi ellenzék táborába tartozó – agrárius politikusokkal, de nem azonosult a mozgalmukkal, kitarzott a szabadelvű párti kormányok gazdaságpolitikája mellett. „Mint az országos gazdasági egyesület elnökének bő alkalma nyílt megismerkednie a magyar agrikultúra igényeinek minden részeivel, nem szükséges azokat könyvekből böngésznie. Gyakorlati érzéke is elég biztosíték, hogy a minisztériumot nem fogja mindenféle agrárius kedvtelések kísérletezési állomásának tekinteni” – írta egy sokak által olvasott országos lap a földművelésügyi miniszterre kinevezett grófról.²²

Szapáry gazdaságpolitikai gondolkodásának valóban fontos elemét alkotta az a nézet, hogy felül kell emelkedni az egyes gazdasági érdekcsoportok szűk képviselőitén. Ez tükröződött abban a beszédben is, amelyet az OMGE alapításának fél évszázados jubileuma alkalmából mondott el az egyesület elnökeként (és a Tisza-kormány pénzügyminisztereként). Az egyesület súlyát jelezte, hogy 1880. május 22-én az OMGE budapesti palotájában megtartott ünnepségen jelen volt a király képviselőjében József főherceg, Tisza Kálmán miniszterelnök és – Szapáryn kívül – a kormány további öt tagja. Szapáry egyrészt a Széchenyi István gróf kezdeményezte egyesület alapításakor megfogalmazott feladatának érvényességét emelte ki, másrészt az összefogás szükségességét hangsúlyozta. Az örökség: „az ország anyagi jólétének előmozdítására hasson, hogy az e téren mutatkozó bajokat felkutassa és lehetőleg orvosolja”. Szerinte ez a törekvés jelent meg az 1879. évi kongresszusnak a gazdatársadalom gyarapodását, a mezőgazdaság emelését szolgáló kívánalmaiban. Ugyanakkor arra hívta föl a figyelmet, hogy az „ország anyagi jólétének” előmozdítása nem divatos politikai beszéd, „nemcsak az egyesek ügye, nem kizárólag iparosok, a magyar nagy- vagy kisbirtokosok érdeke, hanem közvetlen a nemzet összességéé”. Gondolattmentet a nyolcvanas években kibontakozó agrárius–merkantil vitával kapcsolatos állásfoglalásaként értelmezhető.

20 *Képviselőházi napló 1887*. XVI. kötet 328. ülés, 1890. február 7.

21 Az agrárius arisztokraták befolyását jelzi, hogy Szapáry Gyula elnök mellé Széchenyi OMGE alelnöki helyére Dessewffy Aurél került, majd Szapáry miniszteri kinevezése után Dessewffyt választották meg az egyesület elnökének.

22 *Vasárnapi Ujság* 1889. április 14. 234. Három új miniszter.

A gróf végül összeférhetetlenség miatt mondott le az OMGE elnöki tiszteréről 1889. április 28-án. Tisza Kálmán miniszterelnök ugyanis félreállította Széchényi Pált, és Szapáryt kérte föl az FIKM vezetésére, és ami még fontosabb: a felállítandó Földművelésügyi Minisztérium megszervezésére.

FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERI FOGADTATÁSA

Tisza Kálmán kormányának átalakítása, Szapáry Gyula gróf miniszteri kinevezése a miniszterelnök hatalmi pozícióinak megingása idején történt. A Balkánon kialakult feszültségek Ferenc Józsefet arra készítették, hogy megerősítse az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregét. A Monarchia a kettős (majd hármas) szövetség tagjaként Németországgal együtt közös, Oroszország elleni hadművelési tervet dolgozott ki, átszervezték a katonai kerületeket, és folyamatosan csökkentették a hadsereg mozgósítási idejét. A hadseregreform következő lépését a létszámemelés jelentette volna. Az 1888. esztendő végén Fejérváry Géza báró honvédelmi miniszter a képviselőház elé terjesztette az új véderőtörvény-javaslatot. A Tisza-kormány számított az ellenzék ellenállására, de a heveségére nem. A törvényjavaslat 14. §-a – szakítva az 1868. évi véderőtörvény (1868:XL. tc.) vonatkozó szakaszával és az addigi gyakorlattal – a teljes hadi létszám tízévenkénti országgyűlési megállapítását mellőzve, időbeli megszorítás nélkül csak az évi újoncjutalékot határozta volna meg. Az új véderőtörvény-javaslatot minden oldalról támadták: a vármegyék és a városok kérvényekkel ostromolták a képviselőházat, országszerte népgyűléseken tiltakoztak ellene. A tervezettel szemben sajtóhadjárat indult, és a közvetlenül érintett fiatalság elkeseredése utcai tüntetésekbe torkollott. A Tisztelt Ház 1889. január 10-én megkezdte a törvényjavaslat általános vitáját, amely a „Nagy Véderő Vita” néven híressült el. Az országgyűlés jogkörét csorbító, a közös hadsereg német nyelvhasználatát erősítő törvényjavaslat megbontotta a Szabadelvű Párt sorait is. Az ellenzék hevesen tiltakozott a nemzeti sérelemként kezelt lépés ellen.

Ebben a forrongó belpolitikai hangulatban vállalta Szapáry ismét a kormánytag-ságot. Az ellenzék politikusai és a Tisza távozását sürgető sajtó a személycserék mögött csupán a generális újabb politikai sakk lépését látta, amellyel az égető politikai ügyekről kívánta elterelni a figyelmet. „Egy *S* (Széchényi) kilép a Tisza-kabinetből, három *S* belép. (Szapáry, Szilágyi, Szógyény.) A rekonstrukció eredménye tehát két *S*” – így kommentálta gúnyosan a kormányátalakítást a *Bolond Istók* című élclap *Hírek* rovata. Úgy értékelték, hogy Tisza Kálmán miniszterelnök csupán a hatalomörzés érdekében dobta ki „a süllyedő kormányhajórul” néhány miniszterét.²³

Apponyi Albert így értékelte a kormányalakítással kapcsolatos személycseréket az évtizedekkel később született emlékirataiban: [Tisza Kálmán] „Hozzáfogott tehát a kabinet rekonstrukciójához és valóban sikerült kiváló férfiak közreműködését megnyernie. Elég annyit mondanom, hogy a pénzügyet Wekerle Sándor, az igazságügyet Szilágyi Dezső vette át; Csáky Albin megtartotta a vallás- és közoktatásügy

tárcát, mert neki – a véderővita folyamán tett néhány elszólás dacára – tekintélye volt és egyénisége valóban tiszteletet parancsolt; Szapáry Gyula lett földmivelési miniszter és e tárcában nagyon helyén volt [...]. Szóval az átalakított Tisza-kabinet nem volt híjján a kiváló egyéniségeknek.”²⁴

„Szapáry Gyula gróf holnap délután [1889. április 11.] 2 óraker kezd meg hivatalos működését, mint földmivelésügyi miniszter” – adta hírül a *Nemzet* című újság a *Budapester Correspondenz* előző napi jelentésére hivatkozva.²⁵ Szapáry – alig több mint két évvel azután, hogy kényszerűen megvált pénzügyminiszteri állásától – ismét a Tisza-kormány tagja lett.

A képviselőház 1889. április 11-i ülésén Péchy Tamás házelnök Tisza Kálmán miniszterelnök átírata alapján három új miniszter kinevezését tudatta a Sándor utcai képviselőház patkó alakú padsoraiban már helyüket elfoglalt képviselőkkel. Egymás után lépett be a terembe a három miniszter: Wekerle Sándor a pénzügyi, Szilágyi Dezső az igazságügyi és Szapáry Gyula a földművelésügyi tárca irányítását kapta. Az országgyűlés kormánypárti képviselői Wekerlét és Szilágyit zajosan, Szapáryt szívélyesen éltették, de nem mindenki éljenzett – sem a képviselőházban, sem a sajtóban.

Az újságokban azonnal megkezdődött a vita az új miniszterek alkalmasságáról és Tisza Kálmán miniszterelnök kormányátalakítással kapcsolatos szándékairól. Szapáry személyét is éles kritika érte. Az ellenzéki *Kecskemét* című lap Polónyi Géza függetlenségi párti képviselő – tényekkel alá nem támasztott – országgyűlési beszédében elhangzott állításait átvéve a vízszabályozási ügyeknek a földművelésügyi tárcához kerülése mögött a nagybirtokosi érdekek érvényesülését látta, és az új miniszterben annak kiszolgálóját: „Baross nem hajolt meg a nagybirtokosok előtt soha, sőt a Tiszaszabályozást úgy akarta keresztül vinni, amint az a Tisza mentén nagybirtokos mágnásoknak nem volt inyére. Ezért vették ki kezeiből a vízszabályozási ügyet s adták át a földmivelésügyi minisztériumnak; ez is tehát személyes minisztérium: gróf Szapáry Gyula nevében a mágnások és nagybirtokosok minisztériuma!”²⁶ A cikk szerzője Szapárynak a miniszteri feladatok ellátására való alkalmasságát általánosságban is megkérdőjelezte azzal, hogy sikertelennek állította be belügyminiszteri és pénzügyminiszteri tevékenységét is. A szerző az 1848-as függetlenségi gondolatokat előhíva kijelentette: „Ha már ebben a közösügyes állapotban kell tengődnünk, legalább adjanak nekünk is olyan minisztert, aki személyes tulajdonságai, vagyis szakismerete, akarata és szorgalma folytán e keretben is hasznára válhat földmivelési ügyünknek. Torkig vagyunk már a gróf Széchenyi Pálokkal és gróf Szapáry Gyulákkal!”

Ezzel szemben a *Székelly Nemzet* című újság Szapáry szakavatottságát, a gazdaságosság általi ismertségét emelte ki. Pénzügyminiszteri munkássága alapján pedig „vállalkozásra termett merész férfi”-ként jellemezte, akitől a földművelés ügye is sokat várhat: „Szapáry Gyulát, mint minisztert, ismerni véljük, de nem ismerjük.

24 APPONYI Albert: *Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom – Huszonöt év az ellenzékben*. Második átnézett kiadás. Budapest 1922. 179.

25 *Nemzet* 1889. április 11.

26 *Kecskemét* 1889. május 5.

Ő most lesz otthon. Jó miniszter volt mint belügyminiszter, nehéz időkben nehéz feladatokat oldott meg mint pénzügyminiszter, de mint a víz a hálnak, neki a közgazdaság a szférája, vagy mondjuk: a földművelés.”²⁷

A kormánypárti *Nemzet* 1889. április 12-i reggeli kiadásában a címdalalon számolt be a kormányátalakításról, és részletesen ismertette a Szabadelvű Párt előző napon megtartott értekezletét, ahol a három új miniszter bemutatkozott a kormánypárt tagjai előtt. A lap értékelése szerint Tisza Kálmán ezzel a lépéssel ismert és elismert politikusokkal megerősítette és dinamizálta kabinetjét. Az igazságügy éléről leváltott Fabiny Teofil helyére a két évtizeddel fiatalabb Szilágyi Dezső került, a pénzügyi tárcát a tettvágytól duzzadó Wekerle Sándor vette át a miniszterelnöktől. A földművelés-, ipar és kereskedelemügyi miniszter személyében bekövetkezett cserét viszont nem a fiatalítás indokolta. Sokkal inkább Szapáry megbízhatósága, kipróbáltsága és agrárius körökben való elfogadottsága nyomott igazán a latban. A cikk írója úgy vélekedett, hogy Tisza Kálmán olyan szakembereket hívott a kormányába, akiket az érintett jogászai és gazdasági csoportok nagyra tartanak, tehát alkalmasságukat nem csupán a Szabadelvű Párt hívei ismerik el.²⁸ A Szabadelvű Párt április 11-i értekezletének lényegében egyetlen témája a frissen miniszteri bársonyszékhez jutott politikusok meghallgatása és köszöntése volt. A gyűlést a párt elnöke, Podmaniczky Frigyes báró vezette, és részt vett rajta a miniszterelnök is. Szapáry – a többiekhez képest rövid beszédében – a párt támogatását kérte a munkájához. A kormánypárti politikusok úgy értékelték a személycserét, hogy ezzel a lépéssel a kormányt és különösen a Tisza Kálmánt támadó ellenzéknek megmutatták: továbbra is van szándék és erő a kormányzás folytatására. A Szabadelvű Párt kinyilvánította, hogy egy „harcedzett tábor bizalmával követi” az újonnan kinevezett minisztereket.

Szapáry régóta hangoztatta, hogy a magyar gazdaság akkor tudja orvosolni a bajait, ha együttműködnek az egyének, a törvényhozás, a kormány és a civil szervezetek.²⁹ A magas hivatalába lépő gróf továbbra is számított a gazdasági egyesületek támogatására. Jól mutatja ezt egyik miniszteri leirata, amelyet például a Tolna Megyei Gazdasági Egyesület igazgatóválasztmányára 1889. május 28-i ülésén tárgyalt meg: „A tárgysorozat első pontját gróf Szapáry Gyula földművelésügyi m. kir. miniszter ur ő nagy-méltóságának leirata képezte, a melyben az egyesülettel tudatja a tárczának általa történt átvételét, s közgazdaságunk előmozdítására irányuló törekvéseiben az egyesület támogatását kéri.”³⁰ Szapáry alig néhány nappal hivatalba lépése után, április 15-i keltezéssel kérdőívvel ellátott felhívást intézett a gazdasági egyesületekhez, hogy az állami támogatás megítéléséhez szükséges adatok a rendelkezésére

27 *Székely Nemzet* 1889. április 14.

28 *Nemzet* 1889. április 12.

29 „Ha azt akarjuk, hogy ezen föld, ezen ország ezentúl is magyar legyen, akkor arra kell törekednünk, hogy e föld a magyarok kezében maradjon. [...] Ezt a mai nehéz körülmények közt csak úgy érhetjük el, ha a társadalom és állam minden tényezője, kormány, törvényhozás, egyesületi tevékenység s egyesek erős akarattal és vállvetett munkássággal közreműködnek.” 1880. május 22-én elhangzott OMGE-elnöki beszéd. Idézi GALGÓCZY 1898. 34.

30 *Szekszárd Vidéke* 1889. június 26. 2. A miniszter egyben azt is közölte, hogy a Tolna megyei gazdasági egyesület által kért állami támogatást nem tudja biztosítani, „mert a parlament által e célra megszavazott pénzüsszegeből már semmi sem áll rendelkezésére”.

álljanak. A 12 pontból álló kérdőív teljesen (alapítás, alapszabály, létszám, vagyon, aktivitás, eredmények, az egyesületi program) átvilágította az „államsegélyt” igénylő egyesületeket.³¹ Hivatalos miniszteri szemleútjai során sem mulasztotta el, hogy megismerje a fölkeresett vidék gazdasági egyesületeinek a munkáját. Igyekezett a tárca céljaihoz felhasználni a helyi kapcsolatrendszerüket, például kérte az egyesületeket, hogy buzdítsák a filoxéra elleni eredményes védekezés érdekében meghirdetett tanfolyamokon való részvételre a szőlőbirtokosok szőlőmunkásait, vinceréit.³² Szapáry alkotóerőt látott a társadalom önszerveződő összefogásában.

A gazdasági egyesületek tagsága joggal remélte, hogy az új miniszter erőteljesen képviseli az agrárszféra érdekeit, és képes lesz a kormányon belül újabb költségvetési forrásokat terelni a mezőgazdaság irányába. „Hisszük, reméljük és teljesen bizunk, hogy ezután még fokozottabban fognak óhajaink teljesülni, miután ezen kiválóan földmivelő ország régi óhajta valahára teljesült és egy külön földmivelési miniszter vezetésére bíztak ügyei; mintán ezen óhaj valósulásában Nméltóságodnak kiváló érdeme van s miután Nagyméltóságod nem csak mint nagybirtokos, hanem mint az országos gazdasági együletnek 13 éven át buzgó volt elnöke, ismeri bajainkat és igyekezni fog azokat az állam pénzügyeire való tekintettel elenyésztetni” – fogalmazta meg a gazdátársadalom várakozásait az Erdélyi Gazdasági Egyesület küldöttsége nevében Szabó József elnök Kolozsvárott.³³ Szapáry még az 1890. februári földművelésügyi miniszteri programbeszédében is visszautalt OMGE-elnöki tapasztalataira az állatvásárok, konkrétan a kőbányai sertéstelep ügye kapcsán: „...részemről nem tartom elégségesnek, hogy csak egy központosított sertésvásárunk legyen, a miért is én, már mint az országos gazdasági egyesület elnöke, arra törekedtem, hogy a szarvasmarhák és egyéb tenyészállatok részére állandó központi piac létesíttessék, mert az ország érdekében van mind a tenyésztő, mind a hizlaló, mind a kereskedő, mind pedig bizonyos tekintetben a fővárosi húsfogyasztó közönség szempontjából, hogy itt ilyen nemzetközi vásárt létesítsünk”.³⁴

AZ ÖNÁLLÓ FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERIUM MEGSZERVEZÉSE

A dualizmus kori Magyarországon a közvélemény a kormánynak és az egyes szakminisztereknek a programját a képviselőházban elmondott beszédekből, és azoknak a sajtóban megjelent közléséből, értelmezéséből ismerhette meg. Szapáry Gyula gróf sajátos módon egy esztendőt sem kitevő földművelésügyi minisztersége ellenére két alkalommal fejtette ki célkitűzéseit, miniszteri programját. Az FIKM 1889. évi költségvetésének tavaszi általános vitájában – még a vegyes tárca minisztereként, de már a mezőgazdaság ügyeire összpontosítva – elképzeléseinek csupán néhány ele-

31 *Közgazdasági Értesítő* 1889. május 2. 1201–1202. Felhívás. Az összes gazdasági, borászati és méhészeti egyesületekhez. (2377/VI/a. 1889. szám.)

32 *Földművelési Értesítő* 1890. március 13. 103. Körendelet valamennyi gazdasági, borászati és szőlészeti egyesületnek. (9661/III/9.)

33 *Ellenzék* (Kolozsvár) 1889. szeptember 2. Tisztelgés Szapáry grófnál.

34 *Képviselőházi napló* 1887. XVI. kötet 328. ülés, 1890. február 7.

mét fogalmazta meg. Szapáry a képviselőház 1890. február 7-i ülésén immár az önálló Földművelésügyi Minisztérium első költségvetésének tárgyalásakor elmondott beszédében hirdetett programot. Utóbbi beszédében egyértelművé tette, hogy a célokról és nem az elmúlt kilenc hónap eredményeiről, hanem „néhány kezdeményezett és folyamatban levő ügyekről, valamint azoknak miként leendő folytatásáról kívánok ezúttal felvilágosítást nyújtani”.³⁵ A két programadó beszéd tartalmi elemei között lényegi különbség nincsen. Valójában az új minisztérium megszervezése és a minisztériumi munka zökkenőmentességének biztosítása volt a legnagyobb teljesítmény. Mégis érdemes megismerni azokat a súlypontokat, amelyeket Szapáry a tárca sürgető és kiemelt feladatai közé sorolt, mivel a beszédekből és a költségvetési vitából gazdaságpolitikai hozzáállása is kirajzolódik.

Szapáry 1889 tavaszán hangsúlyozta, hogy nem szabad csak Magyarországra összpontosító, befelé forduló gazdaságpolitikát folytatni. „De én igenis akarok foglalkozni a külfölddel és az ottani gazdasági viszonyokkal és constatálom azt, hogy ezen gazdasági bajok Európaszerte léteznek, ezt eltagadni nem lehet, hiszen látjuk az alacsony terményárakat...” A mezőgazdaság nehézségein „enyhíteni helyesen követett vám- és kereskedelmi politika és a földművelési érdekek gondozásával” lehet.³⁶ Elvi alapon utasította el azt a javaslatot, hogy a kormány gyakoroljon nyomást a pénzügyre az ingatlanbetáblázásra folyósított jelzáloghitelek kamatterhének csökkentése érdekében. „Szerzett jogokat sérteni semmi esetre sem lehet a kormány feladata” – mondta.³⁷ Szapáry piacgazdaságról vallott nézeteiről Komlóssy Ferenc, aki magát a keresztényszocialista nézetek képviselőjének vallotta, a képviselőházi vitában kijelentette: „míg én a keresztényen elvek álláspontjára helyezkedem a földművelési ipar és kereskedelmi téren, addig a t. minister ur a manchesteri liberális iskolának feltétlen híve”.³⁸

A miniszter az állattenyésztés, a szőlőrekonstrukció, a vízügy és a telepítés ügyeinek kezelését tartotta a Földművelésügyi Minisztérium legfontosabb feladatának. A mezőgazdaság egyes ágazatainak vonatkozásában Szapáry az egyensúlyra való törekvést hangsúlyozta. Ennek megteremtéséhez szerinte a jövőben nagyobb gondot kell fordítani az állattenyésztésre és az állategészségügyre. Ezt a gondolatot erősítette meg 1890-ben is az állattenyésztés kiemelt támogatását, a tejszövetkezetek felkarolását és az állategészségügyi törvénybe foglaltak szigorú érvényesítését ígérve. A miniszter az állategészségügyi személyzet fejlesztését – az állami és a törvényhatósági állatorvosok számának növelését – összefüggésbe hozta az állatok (és állati termékek) kivitelének biztonságával. A tejszövetkezetek támogatását az ország északkeleti szegényebb peremvidékén tervezte megkezdeni, hogy az „új jövedelmi forrást” adva visszatartsa a kivándorlástól.³⁹ Szapáry minisztériumának is folytatnia kellett az elődei által megkezdett munkát, a szőlőt pusztító filoxéra megállítását, a keletkezett károk felszámolását és a szőlőrekonstrukciót. Szapáry, a pénzügyminiszter illetékességét

35 Uo.

36 *Képviselőházi napló 1887*. XII. kötet 244. ülés, 1889. május 16.

37 Uo.

38 *Képviselőházi napló 1887*. XII. kötet 245. ülés, 1889. május 17.

39 *Képviselőházi napló 1887*. XVI. kötet 328. ülés, 1890. február 7.

hangsúlyozva, fölvetette az új szőlőültetvények meghatározott ideig való adómentessége kiterjesztésének a tervét. A szőlőtermelőket sújtó gazdasági és szociális bajokkal összefüggésben hangsúlyozta, hogy támaszkodni kíván az Országos Phylloxera Bizottságra, amely az érdekeltek, a szőlőbirtokosok véleményét közvetíti a tárca felé. Az Országos Phylloxera Bizottság reaktiválásával kapcsolatban az ellenzéki Herman Ottó újabb kísérleti állomások felállítását és szakemberek alkalmazását kérte: „Ne méltóztassanak irtózni szakemberektől. Ne méltóztassanak attól félni, hogy ha egyiknek-másiknak más véleménye is van, hiszen ezek nem mathematicai dolgok, hanem tapasztalati dolgok. Ne méltóztassanak az oppositót egyszerűen kihagyni és magát körülvenni csupa ministeri hivatalnokkal, aki lehet igen okos, tisztességes ember, de aki a ministerben mindig csak a kegyelmes urat látja és kell is, hogy lássa, hanem tessék megtérni a független gondolkozású embereket is, akik megmondják saját nézetüket.”⁴⁰ Szapáry válaszában kijelentette, hogy nem vita nélküli egyhangúlagosságot kíván, hanem a szakemberek, a gyakorló szőlőtermelők és a kormányzati tisztviselők közös eszmecseréjét, javaslatételét. Az önálló tárca vezetőjeként 1890-ben az állami tulajdonú, a filoxerától mentes homokterületeken amerikai szőlőültetvények létrehozását ígérte, és fölvetette egyes borvidékek szövetkezeté, azaz hegyközségekké alakításának gondolatát. 1889-ben a felszólaló képviselők a tárca költségvetésének részletes vitájában a vízügyet illetően elismerték a kultúr-mérnöki hivatalok szerepét a vizenyős területek lecsapolásában, de hiányolták a zsilipek építését, a felesleges vizek összegyűjtését és haltenyésztésre, valamint öntözésre való felhasználását. A vízügyi munkálatokra megkülönböztetett figyelmet fordító Szapáry 1890-ben a soron következő vízügyi munkálatokkal kapcsolatban a Tiszaszabályozásról szóló törvény átdolgozását, illetve a folyó Csongrád fölötti szakaszán a hajóforgalom akadálytalan biztosítását tartotta szükségesnek. Szapáry a tárca előtt álló legfontosabb feladatokat a képviselőházban felsorakoztatva utalt arra, hogy a telepítések is a hamarosan felálló önálló földművelésügyi tárcához kerülnek. Szociálpolitikai érzékenységre utal ezzel kapcsolatos kijelentése: „Ezen ügyre a lehető legnagyobb gondot fordítani, azt elősegíteni és vele tüzetesen foglalkozni egyik főfeladatomat fogja képezni.”⁴¹

Szapáry érdemei közé tartozott, hogy a gazdasági döntések, a fejlesztési irányok esetében nem csupán a mezőgazdaság sajátos érdekeit látta, hanem pénzügyminiszteri, illetve földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri tapasztalataira építve a gazdaság különböző területeinek egymást keresztező vagy éppen erősítő folyamatait is. Miniszterként a mezőgazdaságot képviselve is tudta, hogy annak sikeréhez szükséges az ipar és a kereskedelem fejlesztése, a gazdaság három nagy területének az egymásra épülése. Földművelésügyi miniszterként fontos feladatul jelölte meg a „gazdasági ipar”, azaz az élelmiszeripar további támogatását. Ezt bizonyítja 1890. március 17-én elmondott miniszterelnöki programbeszédének egyik eleme is, amelyben a földművelés ügye kapcsán – az egyes mezőgazdasági ágazatok támogatásának szükségessége mellett – kiemelt fontosságúnak tartotta a földből származó nagyobb

40 *Képviselőházi napló 1887.* XII. kötet 245. ülés, 1889. május 17.

41 *Képviselőházi napló 1887.* XII. kötet 244. ülés, 1889. május 16.

és biztosabb jövedelem érdekében a „mezőgazdasággal kapcsolatos” iparvállalatok létesítésének fontosságát és a felvevőpiacok biztosítását.⁴²

Az ellenzék az 1890 tavaszán zajló képviselőházi vita során bírálta a földművelésügyi miniszteri program egyes elemeit, és változtatásokat javasolt. A legfontosabb mégis az volt, ami hiányzott belőle: a gazdatársadalom, a mezőgazdaság sajátos érdekeit határozottan képviselő agrárpolitikai koncepció és fejlesztési terv. Ahogyan a *Kárpátalja* című újság írta: „Az elmondott beszéd csupa jóakarát és tiszta szándékról tesz tanúbizonyosságot, de nem nagy hatást tett, mert a földbirtokokhoz fűződött speciális politikai érdekeinket felkaroló, erélyes és céltudatos agrárpolitikát készítő tetteket hiába keressük benne, pedig a földművelési tárca elválasztásától ezt várta minden igaz hazafi.”⁴³

A kilenc hónapja önállósult minisztériummal és vezetőjével szemben óriásiak voltak az elvárások. A tárca költségvetését megszavazták ugyan, de a gazdatársadalom és a gazdakörök irányából érkező türelmetlenség folyamatos nyomás alatt tartotta az újdonsült tárca tisztviselői karát és miniszterét. A meghirdetett miniszteri programról a sajtóban ritkaságnak számított a megértő hang: „Nem csodáljuk azonban, ha a gazdaközönség türelmetlen része e szavakban fősvénykedő programmal nincs megelégedve, mert hát úgy vagyunk biz azzal, e hosszas várakozás után, hogy: »Add uram istenem de mindjárt.« Mindent szeretnénk egyszerre, de hát az nem megy. Szolgáljon azonban megnyugtatásunkra, hogy a munka megkezdődött és folyamatban van, halad, lassan de biztosan, a mi pedig halad, el nem marad.”⁴⁴

Elkülönített földművelésügyi tárcát nem hoztak létre sem az 1848-ban megalakult első független és felelős magyar minisztériumban, sem az 1867-ben felállított magyar kormányban. A földművelésügyi kormányzat intézményesen nem különült el az ipari és kereskedelmi ügyek intézésétől: a mezőgazdasággal kapcsolatos legfelsőbb közigazgatási feladatok „vegyes tárcához”, a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz tartoztak. A gazdaság e három nagy területét összefogó tárcát – mai szemmel meglepő módon – a kortársak nem sorolták a valóban fontos szakminisztériumok közé. Az alkotmányosságát a dualista monarchia államjogi keretei között visszaszerzett Magyarországon a politikai elit, a sajtó és az általuk formált politikai közvélemény az állami szuverenitást megtestesítő hadügyi és pénzügyi, kisebb részben külügyi kérdésekre összpontosította figyelmét. 1868-ban az első és 1879-ben a második gazdakongresszus, illetve 1871-ben az OMGE eredménytelenül igényelt önálló földművelésügyi tárcát.⁴⁵ A legfontosabb változás az volt, hogy az állami és közalapítványi birtokok és erdőségek a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz kerültek, miközben a posta- és távírdai ügyek a Közmunka- és Közlekedési Minisztérium illetékességébe mentek át. A dualista rendszer konszolidációját elhozó 1870–1880-as években az FIKM belső szervezeti átala-

42 *Képviselőházi napló 1887*. XVII. kötet 352. ülés, 1890. március 17.

43 *Kárpátalja* 1890. február 16. 2.

44 *Székely Nemzet* 1890. február 13.

45 GALGÓCZY 1898. 18.

kításai nem változtattak azon a tényen, hogy a tárcának a gazdaság három fő ágát – a földművelést, az ipart és a kereskedelmet – kellett főhatóságként irányítania és ellenőriznie. A megszorodott feladatok a nyolcvanas évek végére elodázhatatlanná tették az önálló Földművelésügyi Minisztérium létrehozását.

1889 áprilisában a *Gazdasági Mérnök* című újság, amely a Tisza-völgyi Társulat hivatalos közlönye volt, „A közgazdasági miniszteriumok átalakítása” címmel az első oldalon adott hírt a tárcák átszervezéséről. „Rövid törvényjavaslatot tett le a miniszterelnök e hó 10-én a képviselőház asztalára, mely azonban mélyre ható változtatásokat foglal magában Magyarország közgazdasági kormányzata terén. Félhivatalos hírhordók már hetek óta előkészítették a közönséget a kormány tervére. Az átalakítás célja, külön választani és önálló tárca szakkörévé tenni a földművelést és viszont összefoglalni ipart, kereskedelmet és közlekedést egy tárca hatáskörébe, mint oly ügyeket, melyek egymással szorosabb okozati összefüggésben állanak.”⁴⁶ A napi politikai csatározásoktól távolabb lévő szaklap híradása szerint az átalakítás nem figyelemelterelő politikai manőver vagy személyes érdekeket kiszolgáló lépés volt, hanem a kor követelményeihez igazodó lényegi átszervezés.

Az 1848-ban kialakított miniszteriális rendszer szerkezetének módosítását a képviselőház 1889. április 30-án kezdte tárgyalni. Az általános vita előtt a pénzügyi bizottság előadója, Hegedüs Sándor tett jelentést a Tisztelt Háznak a törvényjavaslatról. Kifejtette, hogy az ország gazdasági életében bekövetkezett változások szükségessé teszik a hatáskörök módosítását. Mindez nem sérti a kormány parlament általi ellenőrzésének alkotmányos jogát, nem generál újabb költségvetési terheket. A pénzügyi bizottság ezért a törvényjavaslatot általános és részletes vitára alkalmasnak találta.⁴⁷ Az ellenzék részéről Polónyi Géza fogalmazott meg éles támadást a javaslattal szemben: abban a kormánypárt azon titkos szándéka húzódik meg, hogy a vízszabályozás ügyét kivége (saját!) közlekedésügyi minisztere kezéből. Baross ugyanis, Polónyi szerint, nem volt hajlandó a Tisza mentén érdekelt nagybirtokosoknak kedvezni. Kormányoldalról Darányi Ignác szakmai szempontok mentén érvelt a javaslat elfogadása mellett. Az önálló földművelésügyi tárca régi kívánságára, a vízszabályozás pártatlanságára, illetve a vízügy egy kézben tartásának és a vám- és kereskedelem-politika megerősítésének szükségességére hivatkozott. A frissen kinevezett Szapáry földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter felszólalásában ugyancsak az ármentesítés és a vízszabályozás egy minisztériumba vont irányításának célszerűségét hangsúlyozta. Az ellenzéki képviselő nem is oly burkolt vádaskodására közvetve válaszolt: az ármentesítésben a kis- és nagybirtokosok érdekei azonosak; és kiemelte, hogy parlamentáris viszonyok között az országgyűlésnek lehetősége lesz a kormány, a szaktárca nyilvánosan folytatott munkáját ellenőrizni.⁴⁸ A törvényjavaslat általános vitájának lezárása és elfogadása után a részletes vitához már nem volt hozzászóló.

Elmondható, hogy az önálló Földművelésügyi Minisztérium felállítása az ellenzék részéről sem ütközött nagyobb ellenállásba. „Kétségekívül az a cél, hogy homo-

46 *Gazdasági Mérnök* 1889. április 14.

47 *Képviselőházi napló* 1887. XI. kötet 230. ülés, 1889. április 30.

48 Uo.

gén természetű ügyek egy tárca körében egyesíttessenek, továbbá, hogy a földművelési miniszter más teendőikkel ne legyen elfoglalva, hanem egész figyelmét a földművelés előmozdítására fordíthassa. Én kötelességemnek fogom tartani, hogy a lehetőség szerint ennek meg is feleljek” – foglalta össze véleményét Szapáry az elkülönített tárcáról és a földművelésügyi miniszter feladatáról az FIKM 1889. évi költségvetési vitájában május 16-án.⁴⁹

A 19. század vége felé közeledve a magyar gazdaság tőkés átalakulása és piaci viszonyokhoz való alkalmazkodása eljutott arra a szintre, amikor az 1848-ban kialakított miniszteriális szerkezet már nem segítője, hanem fékezője lett a továbblépésnek. Újra kellett gondolni a csaknem félszázaddal korábban felállított Közmunka- és Közlekedésügyi, illetve a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium ügkörét. A Tisza-kormány egy határozott lépéssorozattal gyökeresen átalakította „gazdasági” minisztériumait: az előbb említett szaktárcákat megszüntette, és feladataikat a kor követelményeihez igazítva két újonnan szervezett minisztériumba utalta. Az átalakítás kisebb mértékben a pénzügyi tárcát is érintette. A kereskedelemügyi és a földművelésügyi miniszter hatáskörét az 1889. évi XVIII. törvénycikk határozta meg, amely június 15-én lépett életbe. A két érintett miniszter június 8-i keltezésű rendeletben hozta a törvényhatóságok tudtára az ügkörök elhatárolását és az egyes „átengedett ügyekre” vonatkozó törvények miniszteri illetékességét. Mellékletében sorolták fel a törvényeket és a végrehajtással megbízott minisztert, minisztereket.⁵⁰

Az átszervezéssel kapcsolatban utalni kell arra is, hogy a szerkezetátalakítással az új Kereskedelmi Minisztérium egymáshoz szorosan kapcsolódó területek irányítója lett. A vegyes tárcától oda került az ipar-, a kereskedelem-, a vám és külkereskedelem-, a tengerészeti és a szabadalom-ügyosztály, illetve az országos statisztikai hivatal. Ettől kezdve felsőfokon a Kereskedelmi Minisztérium intézte az ipar, a kereskedelem, az egykorúan az utóbbi szerves részének tekintett közlekedés (közút, folyami és tengerhajózás, vasút), továbbá a posta, távírda és telefonügy közigazgatási teendőit. Baross Gábor személyében a megnövekedett feladat körű tárca élén megfelelő szaktudású és munkabírásu miniszter állt.

A létrehozott Földművelésügyi Minisztérium minisztere és apparátusa a gazdaság jóval szűkebb területét irányította, ám feladatköre a Kereskedelmi Minisztériuméhoz képest homogénebb volt, amit a tárca a maga javára fordíthatott. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a nemzeti össztermék nagyobbik hányadát továbbra is a mezőgazdaság állította elő, és a társadalom döntő többsége az agrárszférából szerzett jövedelemből élt Magyarországon. Mindemellett kétségtelen, hogy a földművelésügyi miniszter súlya és érdekérvényesítő képessége a korábbiaknál jobban függött a tárcát irányító miniszter személyétől.

49 *Képviselőházi napló 1887*. XII. kötet 244. ülés, 1889. május 16.

50 *A kereskedelemügyi m. kir. miniszter és a földművelésügyi m. kir. miniszter tájékoztató rendelete, az 1889. évi XVIII. t.-cikk értelmében megállapított ügybeosztás tárgyában. Magyarországi rendeletek tára. 1889. 1221–1241.*

A vízügy a földművelésügyi tárcánál

A kiegyezés után a vízügy összetett világának egyes elemeit más és más minisztérium hatáskörébe utalták. Az ármentesítés és a vízszabályozás a közmunka- és közlekedésügyi tárcához, a vízjogi közigazgatás, az öntözés és a talajjavítás az FIKM-hez, a belvízszabályozás pedig mindkét minisztérium feladatkörébe tartozott. Egyes kortársi vélekedések szerint az újonnan létrehozott Földművelésügyi Minisztériumhoz a vízügyek közigazgatási irányítását jobb híján társították. Még egyértelműbben fogalmazva: ez a terület a kormány erős emberének, Baross Gábornak nem kellett.

Valójában Szapáry ragaszkodott a vízügy egészének a földművelésügyi tárcához csatolásához.⁵¹ A grófnak ezen a területen is évtizedes tapasztalatai voltak. Tisza menti birtokosként személyesen is érdekelt volt a Közép-Tisza ármentesítésében. 1859-ben beválasztották annak az Ármentesítő Társulatnak a választmányába, amely a Szalóktól Szolnokig tartó Tisza-szakasz szabályozását tekintette feladatának. Amíg a szalók–taskonyi ártér töltésépítésénél a társulat részéről volt jelen, addig a ledencei gátat saját költségén hozatta rendbe. 1876-ban a Szalók–tiszabeői Ármentesítő Társulat, majd hat év múlva a kisebb társulatokat egyesítő Közép-tiszai Ármentesítő Társulat elnökévé választották.

A vízügyi munkákhoz kapcsolódó társulati munka nagy iskola volt, mivel sokrétű ismereteket, különféle hivatás- és társadalmi rétegek – magán- és közbirtokosok, vízmérnökök és megyei, államigazgatási tisztviselők – közötti párbeszédre való képességet követelt meg. A Tisza és mellékfolyóinak vízügyi munkálatai, különösen a Széchenyi István gróf által 1846-ban alapított Tisza-völgyi Társulat tevékenysége mentén fontos szakmai és kapcsolati háló formálódott Szapáry (szül. 1832) körül, aki 1878-ban lett az újjászervezett társulat alelnöke.⁵² Az egyesületben nemcsak a 67-es kiegyezés körül bábáskodó, majd miniszterelnökké, azután közös külügyminiszterré kinevezett unokatestvérével, idősebb Andrássy Gyula gróffal (szül. 1823) és Lónyay Menyhérttel (szül. 1822) dolgozhatott együtt, hanem a velekorú és a másik alelnöki tisztet betöltő Károlyi Sándor gróffal (szül. 1831), illetve a fiatalabb nemzedékhez tartozó Dessewffy Aurél gróffal (szül. 1846) és ifjabb Darányi Ignáccal (szül. 1849) is. A Tiszavölgyi Társulatban végzett munka kapcsolatteremtő erejére utalt Darányi Ignác – két évtizedig volt az egyesület titkára –, amikor földművelésügyi miniszterként Szapáryra emlékezett a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei gazdasági egyesület alapításának 50. évfordulója alkalmából Szolnokon elmondott ünnepi beszédében, 1907-ben: „Barátságának melegét évtizedeken át éreztem. Minket összehozott a legmagyarabb folyó, a Tisza folyónak sorsa. Annak a folyónak sorsa, amely Magyarországon kezd és Magyarországon végzi pályafutását. A nagy szegedi árvíz után, amidőn

51 FEJÉR László: *Árvizek és belvizek szorításában. A vízkárelhárítás jogi szabályozásának fejlődése, különös tekintettel a védekezés szervezeti oldalára és gazdasági feltételeire.* Budapest 1997. 54. (Vízügyi történeti füzetek 15.)

52 A Tisza-völgyi Társulat első elnöke 1846-tól Andrássy Gyula gróf lett. A politika világától visszahúzódó unokaöccsét, Szapáry Gyulát az 1903. december 22-i közgyűlésén választották a nagy múltú társulat elnökévé.

rémület szállta meg az egész Tisza völgyét, – van ennek 30 esztendeje, – akkor együtt alkottuk meg a tiszavölgyi társulatot, együtt szolgáltuk ezt az ügyet.”⁵³

Szapáry Gyula közvetlen közelről látta az 1879. évi nagy tiszai árvíz romboló erejét. A megáradt folyó 1879. március 12-én hajnalban szakította át a gátat Szegednél. A városra zúduló többméteres víz házakat rombolt és emberéleteket követelt. A tragédia aznap szóba került a képviselőházban. A kormány részéről Szapáry pénzügyminiszter és Hieronymi Károly közlekedésügyi államtitkár még az este a dél-alföldi városba indult. Másnap reggel érkeztek a pusztítás helyszínére. Szapáry gyorsan cselekedett: a helyi viszonyokat jól ismerő Kállay Ödönre, Szeged-Alsóváros ellenzéki országgyűlési képviselőjére mint miniszteri biztosra bízta a mentés és közrend biztosításának irányítását.

A földművelésügyi miniszteri kinevezést kapott Szapáryt a vízügy összetett feladatainak a kezelése okán a rokon és vízügyi társulati munkatárs, a Tiszavölgyi Társulat 1884 és 1890 közötti elnöke, idősebb Andrassy Gyula gróf tisztelgő látogatása alkalmával így méltatta: „...a jelenlegi földművelésügyi miniszter nemcsak a Tisza völgyén született, hanem az ügyeknek egyik legalaposabb ismerője is: ennél fogva nem reményét, de teljes meggyőződését fejezi ki az iránt, hogy a Tiszavölgy ügyeit végleges megoldásukhoz vezeti s az e részben rendelkezésére álló előmunkálatokat mielőbb felhasználni siet”.⁵⁴ Szapáry a tárca vezetőjeként is visszatért a Tisza alsó szakaszának vízvédelmét ellenőrizni. Keresztúrnál a kőgáttal, Kanizsánál a partszakadások megakadályozására telepített fűzesek alkalmazásával ismerkedett meg, majd Törökkanizsára, Törökbecsére, azután Titelre és Újvidékre utazott a védműveket megsemmisíteni. Intézkedett a szegedi rakpart megsüllyedt részének megerősítéséről.⁵⁵ A Tisza-parti város új rakpartja megsüllyedésének ügye 1890 márciusában heves képviselőházi vitába torkollott. Az ellenzék a Szeged újjáépítésével megbízott volt királyi biztos, Tisza Lajos felelősségre vonását követelte. Orbán Balázs egyenesen a Tisza folyó miatt a Tiszák, azaz Kálmán és Lajos bűnhődését követelte. Szapáry felszólalásában megvédte a Szeged újjáépítésével megbízott volt királyi biztost, és – az ellenzék az alkotmányos parlamentarizmus szabályaira emlékeztetve – a kormány számonkérhetőségéről, felelősségéről beszélt.⁵⁶

Szapáry Gyulát gazdálkodói tapasztalatai és az ármentesítési társulatokban, a gazdasági egyesületekben szerzett ismeretei egyaránt arra ösztönözték, hogy nagy súlyt helyezzen a földművelés- és a vízügy összekapcsolására. Néhány hónap elteltével tényleg fontos lépések történtek. Az országos fontosságú vízügyi feladatok intézésére és az elvi jelentőségű vízügyi műszaki kérdések megválaszolására szakemberekből álló tanácsot hoztak létre Szapáry vezetésével. „A vízügyi műszaki taná-

53 *Magyarország* 1907. szeptember 17. Félévszázados Gazdasági Egyesület.

Halála után tiszteletből a Tisza úgynevezett szolnoki átvágását „gróf Szapáry Gyula átvágás”-nak nevezték el. Erről a Tisza-völgyi Társulatot Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1909. május 7-én 54274. szám alatt kelt leiratában értesítette. Vö. *Gazdasági Mérnök* 1909. október 10. 4.

54 *Nemzet* 1889. június 2.

55 *Nemzet* 1889. szeptember 28.

56 *Szegedi Napló* 1890. március 6.; *Kárpátalja* 1890. március 16. Miniszterelnöki kinevezése előtt ez volt az egyik utolsó felszólalása a Tisztelt Házban földművelésügyi miniszterként.

csot is gróf Szapáry földművelési miniszter állította fel. Ezen intézményt örömmel üdvözöljük, mert az országos fontosságú vízvédkezés rendszeres eszközlése végett ily intézmény létesítésének szükségességére a Gazdakör már évek előtt reá mutatott” – írta az OMGE szöcsöve, a *Gazdasági Lapok*.⁵⁷

Az FIKM-ben a vízügy egy részéhez kapcsolódó irányítási feladatok nem voltak ismeretlenek, például ilyen területnek számított a talajjavítás. Formailag Trefort Ágoston, ténylegesen Kemény Gábor báró volt az, aki Kvassay Jenőt a talajjavítási munkák előmozdításával bízta meg. Kvassay a mezőgazdasági termőterületek növelése és a talajvédelem céljából foglalkozott lecsapolási, belvízlevezetési, alagesövezési és öntözési ügyekkel. Az úgynevezett kultúrmérnöki munkákkal foglalkozó minisztériumi tisztviselők száma folyamatosan növekedett, és idővel hatósági szakértői feladatokat is kaptak. A kultúrmérnökök talajjavítási terveket készítettek a birtokosok számára. Az országgyűlés által elfogadott vízjogi törvényre (1885:XXIII. tc.) alapozva a kormány a talajjavításra, az öntözésre vállalkozó birtokosok terhére csökkentette, hogy átvállalta a tervezés és a kivitelezés irányításának mérnöki költségeit. 1886-ban az országot kerületekre osztva létrehozták a kultúrmérnöki szolgálat hivatali hálóját. A minisztériumon belül megszervezett Országos Kultúrmérnöki Hivatalt Szapáry minisztersége idején is Kvassay Jenő irányította.

Szapáry Gyula határozott föllépése eredményeként a Földművelésügyi Minisztériumban összekapcsolódott az ármentesítés, a belvízrendezés és a vízhasználat ügye. A tárcához kerültek az addig a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumhoz tartozó folyammérnöki hivatalok. Alapvető változás volt ez: egy minisztérium irányította a kultúrmérnöki és a folyammérnöki hivatalt, ami megteremtette az egységes vízügyi szolgálat létrejöttének lehetőségét. Az FM felügyeletével és Kvassay irányításával 1890-ben fel is állították az Országos Vízépítészeti és Talajjavítási Hivatalt, amely 1899-től Országos Vízépítési Igazgatóságként fogta egységbe a vízügyet.

Sokat elárul Szapárynak a mezőgazdaság és a vízügy összekapcsolódásáról vallott felfogásáról a miniszteri kinevezését követő képviselőházi érvelése a Mezőhegyesre tervezett cukorgyár vízellátásának ügyében. A gróf hivatali elődjétől vette át azt a feladatot, hogy a m. kir. mezőhegyesi ménesbirtokon fölépíteni tervezett cukorgyár vízigényével foglalkozzon. A Tisztelt Házban Justh Gyula interpellálta ez ügyben Szapáryt. Az ellenzéki képviselő az élővízcsatorna engedélyeztetése körüli szabálytalanságokat, illetve az országgyűlés közbejöttével a költségvetésből történő finanszírozást tette szóvá.⁵⁸ A magyarországi cukorrépa-termesztés és cukorgyártás ösztönzője a cukoradó Osztrák–Magyar Monarchián belüli rendezése volt az 1880-as években. A cukoradó megváltozott rendszere – amelynek értelmében 1888-tól nem a nyersanyagot (a répát), hanem a készterméket (a répacukrot) adóztatták – újabb cukorgyárak építésére sarkallt. Ezt követően jött létre a hatvani, a mezőhegyesi, a szerencsi és a selypi gyár. A kormány alapvetően az adóbevételek növelése miatt

57 A vízügyi műszaki tanács alelnöke Fejér Miklós és Kvassay Jenő volt. Feladata az országos jelentőségű elvi és gyakorlati kérdések megvitatása. *Földművelési Értesítő* 1890. január 16. 9–12. és *Gazdasági Lapok* 1889. december 29.

58 *Képviselőházi napló 1887*. XI. kötet 243. ülés, 1889. május 15.

volt érdekelt a magántőke által finanszírozott cukorgyárak támogatásában. Szapáry az interpellációra adott válaszában nemcsak a költségvetés számára fontos adóbevételekről tett említést, hanem a Marosból Arad mellől kiinduló, Mezőhegyesen átvezetett és a Marosba Nagylaknál visszaérő csatorna nagyobb részben költségvetési forrásból történő megépítésének összetett hasznát hangsúlyozta. Ezek között szerepelt a cukorrépa-termesztés adta munkalehetőség, az élővízcsatorna segítségével a belvíz levezetése és az öntözés is. A tervek szerint csak a mezőhegyesi uradalom kétezer-öttszáz kat. holdon természetesen cukorrépát a gyár számára. A Stummer Ágost báró nagyvállalkozóval kötött előzetes megállapodásnak az is része volt, hogy a gyárépületek kincstári tulajdonba kerülnek. A kormány, a földművelésügyi tárca élt a jogszabályok (sürgősségi eljárás, előzetes engedély) adta lehetőségekkel. Az ellenzéki képviselők nem is a döntés közgazdasági indokoltóságát, hanem a megtett kormányzati lépések szabályosságát vitatták el. A kormánypárti többség tudomásul vette a miniszter választását, és az általa benyújtott „A mezőhegyesi cukorgyár létesítése érdekében szükségessé vált arad–mezőhegyesi élővíz-csatorna” című előterjesztés országgyűlési tárgyalását a házelnök folyamatba tette.⁵⁹ A mezőhegyesi ménesbirtok és a cukorgyár együttműködése a gyakorlatban sikeresnek bizonyult: a kincstári uradalom jó minőségű alapanyagot termelt, a gyár biztos felvásárlót jelentett, és a répacukor-készítés melléktermékeit is helyben használhatták föl takarmányozásra, trágyázásra.

A telepítések ügye, Szapáryfalva és Szapáryliget

A földművelésügyi miniszter Szapáry a tárcához kerülő állami birtokok és azok telepítési célú felhasználása ügyében is támaszkodhatott államtitkárára, Fejér Miklósrá. A telepítések alapvető célja az volt, hogy megélhetést biztosítsanak a szegény-parasztság minél szélesebb körének életképes méretű, belterjesen gazdálkodó kisbirtokok létrehozásával. A gróf államigazgatási szinten pénzügyminiszterként találkozott először a telepítés ügyével. Bár nem ez volt pénzügyminiszteri tevékenységének legfontosabb része, mégis sokat elmond, hogy két telepítéssel falu is fölvetette a családnevét: Szapáryfalva és Szapáryliget. A bánsági Krassó-Szőrény vármegyében a kincstár birtokában lévő, nagyrészt erdőterület (Szilha, Kostély, Perul és Gruin) kiirtásával keletkezett telepítvényre, a későbbi Szapáryfalvára több mint háromszáz magyar családot költöztettek át az árvíz miatt elpusztult Torontál vármegyei Albrechtsdorfból 1881-ben.⁶⁰ Az átmenetileg kunyhókban élő telepesek 5, 10 vagy 16 kat. hold földet vehettek (kat. holdját 41 forintért), és a vételárat csak 1883-tól kezdődően

59 Gróf Szapáry Gyula földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszternek előterjesztése, az országgyűléshez, a mezőhegyesi cukorgyár létesítése érdekében szükségessé vált arad–mezőhegyesi élővíz-csatorna ügyében. *Képviselőházi irományok 1887.* XVI. kötet 491. szám (1889. május 15.).

60 A Titel és Dubovác között elterülő vízjárta, ún. al-dunai réti földeken 1868 után a kincstár német és kisebb részben magyar telepes községeket hozott létre, köztük a Tisza és a Duna torkolatában fekvő Albrechtsdorfból. Albrechtsdorfból a Torontál megyei Debeljácsa községből érkeztek a magyar telepesek. Az egymást követő áradások azonban elűzték lakóhelyükről a telepeseket. Ennek következtében telepítették át azt a 316 református magyar családot és a lelkészüket, a tanítót és a jegyzőt, akik Szapáryfalván leltek otthonra.

22 év alatt kellett egyenlő részletekben megfizetniük. Összesen 3038 kat. hold szántó és legelő volt kezdetben a kezükön. A földek mintegy 40%-át cserje borította, így csak azok kiirtása után lehetett szántóföldi művelésbe vonni. A pap és tanító számára ingyen engedte át az állam az illetményföldet. A közterületek – utak, utcák, temető és a középületek – 262 kat. holdnyi területét is a kincstár biztosította. A kutak ásásához pedig öt éves kamatmentes hitelt adtak. 1883–1884-ben a híradásokból arról értesülhetünk, hogy a magaslaton fekvő mind a 316 telepet elfoglalták, és jól haladnak házak fölépítésével. A gyümölcsstermesztés elősegítésére az állam több ezer facsemetét ingyenesen biztosított a telepeseknek. A település kezdetben Szilhához tartozott, majd önálló község, azután nagyközség lett.⁶¹ 1890-ben mintegy 1200 lélek lakta. Az utolsó dualizmus kori népszámlálás alkalmával az állami elemi iskolával és óvodával, artézi kúttal is rendelkező Szapáryfalva (ma: Románia, Űipari, Zipar, Cipár) 1743 lakosából 1686 fő vallotta magát magyarnak és 45 fő románnak. A településen postahivatal, posta-takarékpénztár is működött. A község háza földszintes épületéhez gabonarakár kapcsolódott. A településen fogyasztási és értékesítési, illetve állattenyésztő szövetkezet is működött. A vasúti megállóval rendelkező nagyközség túlnyomó többségét ekkor is a reformátusok alkották.

A másik, Szapáry nevét fölvetett telepes falvat a kincstári tulajdonban lévő Harkályliget-pusztaságában (Arad vármegye) hozták létre 2680 kat. holdon 1883 novemberében. Mintegy háromszáz római katolikus magyar és evangélikus német család talált itt otthonra. A telepések Almásiratosból, Németcsernyéről, Szentpálról és Tököfalváról érkeztek. A családok 8 holdas telephelyet vehettek meg kedvezményesen sokéves részletfizetésre. A szántóföldi földművelés mellett dohánytermesztéssel és lovak, szarvasmarhák tartásával foglalkoztak. Szapáryliget közigazgatási szempontból Zarándhoz tartozott, majd 1886-ban önállósodott.⁶² A többséget alkotó magyar nemzetiségű lakosság mellett nagy számban éltek itt szlovákok és németek. A szabályos alaprajzú település utcáinak házaiba is nemzetiségek szerint települtek. A napszamosok a Betyár-fertály nevű részt lakták.⁶³ Szapáryliget telepeseinek nehéz sors jutott. A Szociáldemokrata Párt lapja, a *Népszava* élesen bírálta a kormány telepítési politikáját, egyrészt annak magyarosító szándékát: „A Szapáry-kormány ideje alatt telepítették az aradmegyei Szapáry-liget nevű telepes községet, hogy a *magyar nyelvet és érzelmet a román nép között terjeszszék*. A terv azonban nem vált be s az előkelő nevű község tönkrement, ahelyett, hogy csak egyetlen román is megtanult volna

61 *Nemzet* 1883. május 31. Melléklet. Az új telepítés; *Nemzet* 1883. október 17. Magyar állami birtokon újabb időben kialakított telepítések szervezete és fejlődése; *Budapesti Hírlap* 1883. október 22. Telepített községek Temes megyében; *Székely Nemzet* 1885. október 29. Állami birtokok eladása 1884-ben; *Állami költségvetés a Magyar Korona Országai részére az 1886. évre. Kiegészítő jelentések. Jelentés az állami jószágok eladásáról és eredményeiről az 1884. évre*. Budapest 1885 és BODOR Antal: *Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra*. Budapest 1914. 33.

62 Bedő Albert az eladott állami erdők faállományáért befolyt pénzről és ennek felhasználásáról az FIKM részéről az 1889. évi költségvetés indoklásához fűzött jelentésében a települést az 1887. évre vonatkozó adatok közlésénél még Harkályliget néven említi. Vö. *Erdészeti Lapok* 1889. március. Az államerdészeti 1889. évi költségvetése. (Harkályliget pusztaként kapcsolódott a kiépülő telepes községhez.)

63 *Arad vármegye és Arad szab. Kir. város monographiája. III. kötet*. Szerk. JANCSÓ Benedek – SOMOGYI Gyula. Arad 1912. 221., 262.

magyarul.” Másrészt kritizálták az FM szerintük hamis képet festő, a telepes község gazdasági és kulturális viszonyait „teljesen kielégítőnek” tartó, „szép jövőről” író 1896-ban kiadott jelentését. Ezzel szemben a szociáldemokraták a telepes falu tönkremeneteléről, a telepesek kivándorlásáról tudósítottak.⁶⁴ A kormány is foglalkozott, más telepes községek mellett, Szapáryliget eladósodottságával. Különböző eszközökkel igyekeztek a bajba jutott telepéseken segíteni, mivel Szapáryligeten a telepesföld utáni váltságtartozás 1903 végére már hatalmas összegre duzzadt, több mint 195 ezer koronát tett ki.⁶⁵

Szapáry az FM költségvetésének 1890 februárjában lezajlott képviselőházi tárgyalásai alkalmával fogalmazta meg telepítési politikájának lényegét, vezérelveit. Egy család eltartására képes, 10–15 holdas parasztbirtokokból álló telepes falvakat kívánt létrehozni. „Nem akarok sehol sem oly gyenge községeket létesíteni, melyek a telepítés után is az államsegélyre szorulhatnak, hanem erős községeket” – mondta.⁶⁶ Az állami tulajdonban lévő, a filoxérára immunis homoktalajú földeken „szőlőműves telepítvényeket” kívánt létrehozni úgy, hogy az arra alkalmas helyeken szántót és kaszálót is kialakíthassanak a telepesek. Amíg a korabeli hatalmi-politikai elit többsége az 1880–1890-es évek fordulóján még érzéketlen volt a lemaradó társadalmi rétegek egzisztenciális és szociális gondjaira vagy az ország népességét – a magyarságot és székelységet is – apasztó kivándorlásra, addig Szapáry időről időre összekapcsolta a gazdasági feladatokat a társadalompolitikaiakkal. A telepes falvak létrehozása kapcsán fontos szempontnak tartotta például, hogy „telepítenék az ország felvidékéről és a Székelyföldről is, hogy az ottani lakosokat a kivándorlástól elvonjam”.⁶⁷

A telepítési munka Szapáry miniszterségét követően Bethlen András idején teljesedett ki a tárcánál: kijelölték az alkalmas területeket, megindították a mérnöki felméréseket és a tagosításokat (a dülönkénti parcellák egy tagba vonását). Kiválasztották a telepéseket. Ugyanakkor kiderült, hogy a „kincstárnak már csak kevés telepítésre alkalmas birtoka van”.⁶⁸

A FÖLDMŰVELÉSÜGYI TÁRCA HIVATALSZERVEZETE

A földművelésügyhöz számos terület tartozott: a földművelési ügyek összessége, az erdőfelügyelőség és állami erdészet, a bányahatóságok és magánbányászat, a lótenyésztés és ménegazdaságok, az állattenyésztés és állategészségügy, a mezőgazdasági szakoktatás, a vízjog és vízszabályozás, az ármentesítés, a talajjavítás. A hatás-

64 *Népszava* 1901. szeptember 29. Egy telepes község pusztulása. (A telepítés Tisza Kálmán miniszterelnöksége éveiben, és nem a Szapáry-kormány idején történt.)

65 A kincstár 57 800 koronát leírt a követelésből, és a fennmaradó összeget 2,5%-os kamattal 50 év alatt kellett törleszteniük a telepeseknek. Vö. *A Khuen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsai jegyzőkönyvei. 2. kötet*. Szerk. SOÓS László. Budapest 2018. 749–750. Az 1910. évi népszámláláskor Szapáryligetet 2758-an lakták.

66 *Képviselőházi napló 1887*. XVI. kötet 328. ülés, 1890. február 7.

67 Uo.

68 *A földművelésügyi m. k. miniszternek 1891. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése*. Budapest 1892. 318–323.

körök véglegesítése vonatkozásában fontos fejlemény volt, hogy az 1889. év végével a Pénzügyminisztériumtól a földművelésügyi tárcához kerültek azok a kincstári javak – főként földbirtokok –, amelyeket nem szántak értékesítésre, viszont egy részüket alkalmasnak tartották telepítési célokra felhasználni. A telepítés ügyében keveredtek egymással a gazdasági, a szociális és a magyarság „terjesztését” kívánó politikai szempontok. A szegénysorú, földművelésből élő falusi népesség szociális feszültségeit oldó telepítés ügyében elfogadták az FM illetékességét, ahol „Kincstári birtokok” nevű gazdasági ügyosztályt állítottak fel a kincstári birtokok mezőgazdasági részének igazgatására. (Az 1881-ben átadott kincstári erdők kezelését az Erdészet főosztályon belül külön ügyosztály kezelte „Kincstári erdők” néven.) Az újságok is hírt adtak a feladatkör bővüléséről: „Az államjóságok egy része, melyek eddig a pénzügyminiszterium kebelében kezeltettek, a földművelésügyi minisztérium hatáskörébe lettek áttéve. A gödöllői kir. koronauradalom, a becskerekí, pancsova-titeli, fehértemplomi, karánsebesi es lugos-facseti uradalmak, a temesvár-szentandrásí uradalomból a gyiroki, mosniczai es mehalai s a rékási uradalomból a rékási, jervini és sastrai kincstári birtokok s végül maga a Herkules-fürdő is a földművelésügyi minisztériumokhoz helyeztetek át.”⁶⁹ Ugyanakkor a bányaugyeket elvonták az FM-től és átadták a Pénzügyminisztériumnak.

Az országgyűlés jóváhagyását elnyerő új törvény, vagyis az 1889. évi XVIII. törvénycikk az 1847–1848. évi III. tc. 14. §-ának c) és d) pontjait módosította. Ennek értelmében a volt Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium mint Kereskedelemügyi Minisztérium, a volt Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium mint Földművelésügyi Minisztérium megváltozott hatáskörrel és ügycsoporttal tevékenykedett a továbbiakban. A miniszterek megnevezése is módosult kereskedelemügyi, illetve földművelésügyi miniszterre. A földművelésügyi tárcának nem kellett költöznie, mivel az FIKM épületében folytathatta a munkáját.⁷⁰ A miniszter, az államtitkár és az Elnöki Osztály irodái a reprezentatív első emeleten voltak.

Szapáry 1889. április 12-én délután két órakor jelent meg új hivatalában, ahol Matlekovits Sándor államtitkár üdvözölte a minisztérium tisztikara nevében. Szapáry elődjét és a minisztérium hivatalnokait röviden méltató válaszbeszédében kiemelte, hogy régóta dolgozik a közszolgálatban, és harminckét éve foglalkozik azokkal a kérdésekkel, amelyek a tárcához tartoznak. Igyekezett fölkészíteni az állományt arra, hogy a miniszterelnök törvényjavaslatának elfogadása esetén az FIKM hamarosan átalakul, és „a földművelési érdekek gondozására egy külön minisztérium” jön létre.⁷¹

Említést tett arról is, hogy egyszer már kinevezték az FIKM élére 1878 októberében, de akkor nem foglalhata el hivatalát: „Érdekes jelenség az, hogy 11 évvel ez előtt ő felsége kegye által már ezen tárcza élére ki voltam nevezve, de közbejött

69 *Gazdasági Lapok* 1890. január 26.

70 A még épülő Parlamenttel csaknem szemközt lévő neoreneszánsz stílusú palotát Bukovics Gyula tervezte. A jogelőd minisztérium alig néhány évvel korábban, 1887 nyarán költözött be az 551 helyiségből álló hivatalépületbe. BUGÁR-MESZÁROS Károly: Bukovics Gyula és Kossuth téri minisztériumi épülete. In *Budapest neoreneszánsz építésze. Tanulmányok*. Szerk. CSÁKI Tamás – HÍDVÉGI Violetta – RITÓÓK Pál. Budapest 2009. 202.

71 *Nemzet* 1889. április 12.

események folytán más tárczát vállalni voltam kénytelen, ma 11 év múlva is ezen helyre jutok.”⁷² Történt ugyanis, hogy 1878. szeptember 28-án Bosznia-Hercegovina hatalmas költséggel járó katonai megszállásának belpolitikai következményeként az államháztartás egyensúlyának megteremtéséért küzdő Széll Kálmán pénzügyminiszter, majd az egész kormány lemondott. Szapáry földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri kinevezését nem tették közzé, mert a december 5-én újjáalakuló Tisza-kabinetben a miniszterelnök a kényes pénzügyi tárca irányítására kérte föl a megbízható Szapáryt. Az FIKM élére pedig Kemény Gábor báró került.

Az önálló földművelésügyi tárcát szervező Szapáry egyik első döntése legközelebbi munkatársának, az államtitkárnak a személyéről szólt: menesztette a hivatali elődjét szolgáló Matlekovits Sándort, és helyére Fejér Miklóst nevezte ki. Érdekes adalék, hogy a Szapáry hivatalba lépése előtti estén a leváltott Széchényi Pált Matlekovits búcsúztatta el a minisztérium tisztviselői által szervezett búcsúlakomán a Hungária Szállóban. A viszontválaszban Széchényi sajnálatát fejezte ki, hogy Matlekovitsnak is távoznia kell a „parlamentáris formák miatt” a tárcától. A kényszerűen lemondott és nyugdíjaztatását kérő Matlekovits elbocsátásának ügye még a képviselőházban is téma volt. Meglepő módon az ellenzék tette szóvá. Polónyi Géza egyenesen a miniszterelnöknek tette föl a kérdést, hogy mi volt az oka egy huszonkét éve szolgáló minisztériumi főtisztviselő menesztésének? Szapáry válaszolt Tisza Kálmán helyett: emlékeztette a képviselőket arra, hogy parlamentáris rendszerben „az államtitkári állás politikai állás”, tehát a miniszter személyében történt változás önmagában is elég indok az államtitkár személyének a cseréjére. Szakmai szempontból is alátámasztotta döntését: a földművelési tárca létrehozásával éppen azok a hatáskörök – az ipar- és a kereskedelemügy – kerülnek át a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz, amelyek államigazgatási intézése során a volt államtitkár a legtöbb elismerést kapta.⁷³

Az államtitkár személyének cseréje mögött más megfontolások is meghúzódhattak. A gróf nem értett egyet Matlekovits vízjoggal kapcsolatos azon nézetével, amely a közvíz elvét képviselte a magánvíz elvével szemben, és kritizálta a víztársulatok működését. A Matlekovits javasolta kamarai reformtól – amely az agráriusok elképzeléseinek megfelelően a mezőgazdaságot is beillesztette volna a kamarai rendszerbe – pedig azért idegenkedett, mert féltette a gazdasági egyesületek, különösen az OMGE pozícióját.⁷⁴ Ráadásul az volt a szándéka, hogy a Széchényi Pál minisztersége és Matlekovits államtitkársága idején nagy munkával előkészített és a képviselőházhoz 1889 elején be is nyújtott – ám bizottsági tárgyaláson még át nem ment –, a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslatot visszavonja. Szapáry korántsem meggyőző módon azzal indokolta lépését, hogy „ne szabjon egyforma rendelkezéseket az ország minden vidékére, mert a viszonyok különbözők a felső vidéken és az alföldön, ezeket tehát egy kaptafára vonni nem lehet”.⁷⁵ A javaslatba foglaltakról nem volt, valójában nem is lehetett teljes egyetértés gazdakörökben. A kormány – vélhe-

72 Uo. Az FIKM vezetését Simonyi Lajos báró 1876. augusztus 21-i lemondását követően 1878. december 4-ig Trefort Ágoston kultuszminiszter látta el ideiglenesen.

73 *Képviselőházi napló 1887*. XI. kötet 237. ülés, 1889. május 8.

74 Vö. GELLÉRI Mór: *Matlekovits Sándor élete és működése*. Budapest 1908.

75 *Képviselőházi napló 1887*. XVI. kötet 328. ülés, 1890. február 7.

tően a különben is végletekig feszült belpolitikai helyzetben – jobbnak látta levenni a javaslatot a napirendről. Szapáry véleményezésre megküldte az OMGE-nek.

Szapáry saját emberét kívánta maga mellett tudni az államtitkári pozícióban. Jól ismerte a nála öt évvel idősebb Fejér Miklóst, akit még 1880-ban ő alkalmazott osztálytanácsosként a Pénzügyminisztériumban. A hivatali ranglétráján miniszteri tanácsosi beosztásig emelkedő Fejér kezdetben a föld után fizetendő adó, a földadó megállapításához szükséges részletes kataszteri felmérés adatainak rendezését irányította. Később az állami javak kezelésének és a regálék megváltásának ügye tartozott hozzá.

Az átmeneti évben a tárca 1889. évi költségvetését még az ügyosztályok régi beosztása szerint vitte a kormány megvitatásra és elfogadásra az országgyűlés elé. Szapáry joga és feladata volt, hogy az önálló minisztérium új beosztását kialakítsa, amelyre azután alapozni lehetett az önálló tárca első, 1890. évi költségvetését. A Szapáry bizalmi emberének számító Fejér Miklós államtitkár fontos szerepet játszott az önálló FM szervezeti rendjének kialakításában és működtetésének beindításában is.

Az FM hivatalszervezetét a kor egyik fontos adattárából, a rendszeresen kiadott *Magyarország tiszti cím- és névtára* kötetéből tudjuk rekonstruálni.⁷⁶ A hivatali hierarchia csúcán a miniszter és az államtitkár után az elnöki osztály állt. Szapáry az államtitkár mellett az elnöki osztály vezetőjét is lecserélte: a fogalmazóból osztályvezetővé előléptetett Kolosváry Lajos miniszteri titkárra bízta annak összefogását.⁷⁷ Az FM csak részben követte az FIKM beosztását. Az önállósult minisztériumban főosztályokat szerveztek az ügyosztályok fölé: amíg a korábbi beosztás szerint az ügyosztályok élén a felülvizsgáló és az osztályvezető állt, addig most osztályfőnökök (főosztályvezetők) irányították a főosztályokhoz tartozó ügyosztályokat, amelyek élén osztályvezetők álltak. A változtatást a feladatok bővülése és ezzel összefüggésben az ügyosztályok (minisztériumi osztályok) számának növekedése indokolta. Az önálló tárca indulásakor öt nagy szervezeti egységet alakítottak ki: erdészet, lótenyésztés, mezőrendőrség, mezőgazdaság és vízi ügyek főosztályt. A főosztályokon belül eltérő számú osztályok működtek. Az öt főosztályhoz összesen tizenhat ügyosztály tartozott. A vízügynek további három – főosztály alá nem rendelt – osztálya volt. A tárcánál változatlanul három – központi, lótenyésztési és erdészeti – számvetőség működött. Az FM-hez tartoztak még az erdészet vonatkozásában a kincstári, illetve az állami kezelésbe átvett volt úrbéres és nemesi közbirtokossági, egyházi, iskolai és egyéb erdők kezelésével megbízott erdőhatóságok, az erdőfelügyelőségek és az erdőóri szakiskolák. Továbbá az állattenyésztés kapcsán a ménesintézetek, méntelepek és az állategészségügyi tanintézetek és szakközegek. Külön ügyosztály intézte a magyaróvári gazdasági akadémia és a debreceni, a kassai, a keszthelyi és a kolozsmonostori gazdasági tanintézet, illetve hét állami és három állami segélyben részesü-

76 Az FM ügybeosztását Szapáry utódja, Bethlen András gróf érintetlenül hagyta, és közzétette a tárca 1890. évre vonatkozó jelentésében. Lásd *A földművelésügyi m. k. miniszternek 1890. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése*. Budapest 1892. V–XIII.

77 Szapáry előterjesztése Kolosváry Lajos miniszteri titkári kinevezéséről. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1889. szeptember 24. (25. ülés) 7. javaslat. Lásd a következő elérhetőségen: <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=23278d9d-ff6a-42aa-94c9-3c11a25efef4> (az anyag letöltése: 2021. július 31.)

ló földműves iskola ügyeit. 1890-ben tizenkét kutatóintézet, egykorú kifejezéssel mezőgazdasági kísérleti (vegy- és gépkísérleti, vetőmagvizsgálati) intézet tartozott a tárcához. A folyam-, illetve a kultúrmérnöki hivatalok külön egységet alkottak. Az FM felügyelte az Országos Központi Mintapincét, a hat állami vincellériskolát, és figyelemmel kísérte a gyümölcsészeti és méhészeti kerületi felügyelők, vándortanítók munkáját. A Mezőrendőrség és statisztika ügyosztály foglalta össze a gazdasági tudósítók, illetve a mezőgazdasági ügyekkel is foglalkozó közgazdasági előadók – akik a törvényhatóságok közigazgatási bizottságainak tagjai voltak – éves jelentéseit.

Az új tárcán belül kialakított főosztályok és az ügyosztályok rávilágítanak arra is, hogy melyek voltak azok a szakterületek, amelyeket kiemelten fontosnak tartottak. Az ügybeosztást vizsgálva szembeűnő az erdészet (I. Főosztály) és a vízügy (V. Főosztály) tagoltsága, illetve az állattenyésztésen belül – a ménesbirtokokat is ide értve – a lótenyésztés (II. Főosztály) kiemelt helyzete. Ellenben a Mezőgazdaság IV. Főosztályhoz aránytalanul nagy és összetett szakterületek tartoztak: a Gazdasági szakoktatás, a Földművelés és az Állattenyésztés ügyosztály állami szakigazgatási teendői. Előrelépést jelentett, hogy az állattenyésztés – Szapáry törekvéseivel összhangban – önálló ügyosztályt kapott. Fontos változás volt, hogy a mezőrendőri (és mezőgazdasági statisztikai) feladatok kikerültek a volt Földművelés ügyosztály (FIKM), akkor a Mezőgazdaság főosztály (FM) szervezeti egységéből. A Mezőrendőrség III. Főosztály fogta össze a továbbiakban a mezőrendőrség és (mezőgazdasági) statisztika, az állategészségügy, a borászat és filoxéra ügyosztály feladatait.⁷⁸

Sem Szapárynak, sem hivatali utódainak nem sikerült elérni, hogy a tárca rendelkezésére álló anyagi erőforrások idejétmúlt belső megoszlása gyökeresen megváltozzon. Az állami erdők, az erdőfelügyelőségek és az országos erdei alap külön soron szerepeltek, és az FIKM, illetve az FM legnagyobb költségvetési tételét alkották 1889-ben és 1890-ben is. Nagyságrendileg utánuk az állami lótenyésztésre (ménesgazdaságok, lótenyésztézetek, méntelepek) fordított összeg következett. Szapáry törekvéseit is tükröző változtatást jelentett, hogy külön tételként jelent meg a lótenyésztésen kívül eső állattenyésztés és a tejgazdaság. Ugyanakkor az erre fordított pénzösszeg csupán a tizedrészét tette ki a selyemhernyó-tenyésztés fejlesztésére elköltött összegnek, ami így maradt 1891-ben is.⁷⁹ Szapáry egyetértett az állategészségügy emelését szorgalmazókkal, de az 1889. és az 1890. évi költségvetési tételekben a Budapesti Állatorvosi Tanintézetre és az állategészségügyre elköltött összeg – hasonlóan az 1891. évihez – alig változott. A korábbiakkal ellentétben az önálló FM költségvetésében külön tételként szerepelt a borászat és a vincellériskolák, illetve a filoxéra elleni védekezéssel foglalkozó vándortanítók támogatása. A változatlanságot tükrözte, hogy – a korábbi évtizedek gyakorlatához hasonlóan – a szántóföldi növénytermesztés fejlesztésének ügye nem kapott a súlyához mérten elegendő költ-

78 Vö. Földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. In *Magyarország tiszti cím- és névtára. 1889.* Budapest 1888. 320–342. és Földmívelésügyi m. kir. ministerium. In *Magyarország tiszti cím- és névtára. 1890.* Budapest 1890. 321–338.

79 Vö. az 1889. évi XXI. törvénycikk az 1889. évi államköltségvetésről, az 1890. évi IV. törvénycikk az 1890. évi államköltségvetésről és az 1890. évi XXXIX. törvénycikk az 1891. évi állami költségvetésről az FIKM-re és az FM-re vonatkozó adatsoraival.

ségvetési forrást.⁸⁰ A tárca költségvetésének vitája során az ellenzék éppen a mezőgazdaság fejlesztésének koncepcióját és a koncepció mentén az ahhoz rendelt forrásátcsoportosítást hiányolta: „Vártuk, remélettük, hogy midőn az új földmívelési ministerium első költségvetését meglátjuk, meg fogjuk látni egyúttal ezen vezérelv érvényesítését is; azonban sajnálattal kell constataálnunk, hogy e tekintetben csalódtunk, minthogy a jelen költségvetés teljesen ugyanazon keretekben mozog, mint a melyben mozogtak az eddigiek.”⁸¹

A most életre hívott FM tisztviselői kara alapvetően az FIKM volt munkatársaira épült. A négy ügyosztállyal működő Erdészeti főosztályt a több évtizedes állami szakigazgatási tapasztalattal rendelkező Bedő Albert vezette. Bedőnek meghatározó szerepe volt az 1879. évi erdőtörvény kidolgozásában, amely megteremtette a korszerű magyarországi erdőgazdálkodás alapjait. Munkásságát a hazai és a nemzetközi tudományos életben is elismerték: többek között a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az *Erdészeti Lapok* szerkesztője, több bel- és külföldi egyesület vezetőségi tagja volt. A Lótenyésztés főosztályt a magyarországi lótenyésztés megújításának kimagasló szakembere, Kozma Ferenc, a Mezőgazdaság főosztályt a hazai szarvasmarha-fajtaváltásban érdemeket szerző Tormay Béla vezette. Tormay a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az Állatorvosi Tanintézet igazgatója, az OMGE igazgatóságának választmányi tagja, az állattenyésztési tanács elnöke, az Országos Állatorvosi Egyesületnek alapító elnöke volt. A Vízi ügyek főosztályt az árvízvédelem és a folyószabályozási munkákban kitűnt Rapaics Radó fogta össze (korábban ő irányította a vízépítészeti ügyeket a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban), miközben az Országos Kultúrmérnöki Hivatal Kvassay Jenő vezette. A mezőgazdasági felső- és középiskolák tanári karában megtalálhatjuk a magyarországi agrártudomány jeleseit, például az óvári akadémián Cserhádi Sándort, Kosuthány Tamást vagy Linhart Györgyöt. Az önállóvá vált FM főosztályai, ügyosztályai és egyéb szervezeti egységei közül tehát számosat a szakterületükön elismert szaktekintélyek irányítottak.

MINISZTERI GYAKORLAT

Szapárynak rövid minisztersége idején ki kellett alakítania a Földművelésügyi Minisztérium belső rendjét, és az apparátus segítségével vinnie kellett az aktuális ügyeket. Meg kellett felelni az agrártársadalom eltérő érdekű – kis- és nagyüzem, növénytermesztés és állattenyésztés, a válságba került szőlőbirtokosok és más – rétegei, érdekcsoportjai évtizedek óta felhalmozódott elvárásainak. Az önálló tárcát kilenc hónapig vezető Szapáry és minisztériuma jórészt a korábbi gyakorlatot követve a filoxéra elleni védekezésre, a kibővült erdészeti ügyekre összpontosított. Ehhez társult az állat-

80 Vö. *A magyar korona országainak állami zárszámadása az 1889. évre. Az országgyűlés elé terjeszti: A Magyar Állami Számvevőszék: Gajzágó Salamon elnök. Budapest 1890. szeptember 6-án. Budapest 1890. 2–3. és A magyar korona országainak állami zárszámadása az 1890. évre. Az országgyűlés elé terjeszti: A Magyar Állami Számvevőszék: Gajzágó Salamon elnök. Budapest 1891. augusztus 23-án. Budapest 1891. 2–3.*

81 Vályi Árpád felszólalása az FM költségvetésének általános vitájában. *Képviselőházi napló 1887. XVI. kötet 328. ülés, 1890. február 7.*

tenyésztés, az élőállat-kereskedelem és az ezzel összefüggő állategészségügy kérdésköre, illetve a miniszter számára különösen fontos, széles körű vízügyi feladat.

A szaktárcaák közül az FIKM jelentetett meg elsőként hivatalos lapot. A *Központi Értesítő*, majd 1882-től a *Közgazdasági Értesítő* az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság vonatkozásában a rövidebb terjedelmű „Hivatalos rész”-ben fontosabb rendeleteket, felhívásokat tett közzé, hivatali személyi változásokról tudósított. Az olvasók a „Nem hivatalos” részben ugyancsak találhattak miniszteri rendeleteket és engedélyeket, a mezőgazdaság állapotáról és a minisztériumhoz tartozó háttérintézményektől származó jelentéseket, tevékenységük eredményeit táblázatba foglaló adatsorokat, találmányi leírásokat, a gazdasági élet alakulására összpontosító konzuli jelentéseket.⁸² Szapáry miniszteri munkájához kapcsolódó híradások a *Közgazdasági Értesítő* 1889. április 25-i számától kezdve jelentek meg. Az önálló Földművelésügyi Minisztérium létrejöttével Szapárynak gondoskodnia kellett arról, hogy a „vegyes” szakminisztérium hivatalos lapja, a *Közgazdasági Értesítő* helyett új tárcaközlőnyt indítson. Az 1890 elején induló közlöny célja az volt, hogy friss információkkal lássa el a gazdákat. A továbbra is hetente megjelenő *Földművelési Értesítőre* bárki előfizethetett. Az egyéni előfizetések mellett számítottak a törvényhatóságok megrendeléseire. A lapban megjelentetett rövid tájékoztatások a minisztérium ügykörébe tartozó fontos és aktuális témákat taglaltak: a mezőgazdaságot és a szeszipart érintő jogszabályokat, engedélyeket és más hirdetményeket, a nagyobb mezőgazdasági munkák pillanatnyi állapotát, a nyilvánosságot érdeklő személyi változásokat, pályázatokat. Információkat (árak, forgalom) közöltek a bel- és külpiaei értékesítési lehetőségekről. A tárcaközlöny egyes számaiban olyan praktikus ismeretek is megtalálhatóak voltak, mint a fedezőmének fedezettő állomásokra történő kihelyezésének országos időpontjai vagy a (mező)gazdasági akadémia és tanintézetek értékesítésre szánt vetőmagárai, haszonállat-szaporulatának árai.⁸³ Szapáry a fontosabb rendeleteit, körrendeleteit és egyéb hirdetményeit a tárcalapban is közzétette.

A *Közgazdasági Értesítő* és a *Földművelési Értesítő* közleményei és a tárca rendeletei jól mutatják, hogy melyek voltak a napi állami mezőgazdasági szakigazgatási munka legegységesebb feladatai Szapáry földművelésügyi minisztersége idején. A jogszabályok többsége állategészségügyi témában született: a fertőző állatbetegségek megelőzése, illetve megfékezése és felszámolása volt a cél. A miniszter rendeletben tette lehetővé, hogy az állami állatorvosok szükség esetén hatósági állatorvosi feladatokat is ellássanak, büntetést helyezett kilátásba a lépfene elleni védőoltás szabályának áthágása esetén, és intézkedett a sertések között föllépő ragályos betegségek miatt az állatok bel- és külföldi szállításának fokozott biztonságáról. A tárcalapban, a *Földművelési Értesítő*ben pedig törvényhatóságokként községi bontásban rendszeresen közzétették az egyes fertőző állatbetegségek jelenlétét. 1889 és 1890 fordulóján például a ragadós szájs- és körömfájással fertőződött községek száma emelkedett ki, és

82 Az 1890. január 9-én induló *Földművelési Értesítő* lapelődje az FIKM által kiadott *Központi Értesítő* (1876-tól), illetve a *Közgazdasági Értesítő* (1882-től) volt. Az FIKM és az FM hivatalos közleményeinek helyet adott a *Budapesti Közlöny*, a kormány hivatalos lapja is.

83 *Földművelési Értesítő* 1890. január 9. 3–4.; Uo. 1890. január 30. 38.

azt a szarvasmarhákat megbetegítő ragadós tüdőlob követte.⁸⁴ A filoxéra elleni védekezéssel is számos rendelet foglalkozott. Kiegészítették a szőlő kipusztulását okozó rovar behurcolását akadályozó nemzetközi filoxéraegyezményt, intézkedtek a fertőzött területek zárlatáról, és 1889 nyarán ismét elrendelték a filoxérával még nem fertőzött (zárlat alá nem vett) szőlőbirtokok országos vizsgálatát. Ráadásul a szőlőt újfajta – ugyancsak az Amerikai Egyesült Államokból a szőlővesszőkkel behurcolt – gombás betegség, a peronoszpóra is megtámadta az 1880-as évektől. Szapáry rendeletben hívta fel a figyelmet a peronoszpóra elleni védekezés fontosságára, a bordói lével történő permetezésre.⁸⁵ A miniszteri felhívás sajátossága az volt, hogy részletesen leírta az addig nem ismert betegség tüneteit és a kezelésre alkalmazandó vegyszerek pontos adagolását. Ezenkívül arról is részletes tájékoztatást adott, hogy az FM a védekezéshez szükséges rézgálicot és a permetezőgépet is egy vele szerződésben álló cég segítségével jó minőségben és nagyon kedvező áron biztosítja a szőlősgazdáknak.

Az önálló földművelésügyi minisztérium megszervezése, a kormányülések és az országgyűlési feladatai mellett Szapáry hivatali kötelezettségeiből adódóan számos eseményen jelent meg. A miniszteri szemleutak leginkább a vízügyi munkálatokkal voltak összefüggésben. Ugyanakkor azokhoz is számos egyéb program kapcsolódott. Az utazási célok között különféle mezőgazdasági kiállításokon, bemutatókon való részvétel is gyakran szerepelt. A nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján a közlekedési viszonyok a kiépülő gőzhajózásnak és a vasútnak köszönhetően sokat javultak, de nem minden esetben lehetett a fogatos járműveket kiváltani. Különösen a szántókat, szőlőskerteket, állattenyésztő telepeket, erdőgazdaságokat, vízműveket fölkereső földművelésügyi miniszternek nem. Esetenként alkalmi járművekkel könnyítették meg az utazást, így történt ez 1889. július 7-én Szajolon rendezett aratógépversenyen, ahová az eredmény hirdetésére várták a minisztert. Az újságok hírül adták, hogy a nagy érdeklődésre tekintettel „a közlekedés kényelmesebbé tételére Baross kereskedelmi miniszter engedélyével Szolnok és Szajól között 6. és 7-én külön omnibuszvonatok fognak közlekedni”.⁸⁶ Szeptember elején Budapestről vonaton utazott Kolozsvárra, ahol ünneplők sokasága várta. Szapáry nem csupán a Mátyás király szülőházán elhelyezett emléktábla avatására érkezett a Szamos-parti városba, hanem meglátogatta az Erdélyi Gazdasági Egyesület által szervezett tenyészállatkiállítást is. Beszédében miniszterként és állattartó gazdaként is támogatásáról biztosította az állattenyésztés ügyét. A tiszteletére rendezett banketten pedig a gazdasági egyletek szerepét, fontosságát hangsúlyozta úgy is, mint egyesületalapító. A tordai állami bikatelepre kocsin utazott. Október elején a Temes-Béga-völgy területén Nagy-

84 Az állatbetegségek megoszlásáról szóló, Magyarországra és Ausztriára is kiterjedő kimutatást már a közlöny első számától kezdve publikálták. Vö. *Földművelési Értesítő* 1890. január 9. 5–8.

85 *A földművelésügyi m. kir. miniszternek 8419. szám alatt a törvényhatóságokhoz és a gazdasági egyesületekhez intézett felhívása, a szőlőpenészgomba (peronospora viticola) elleni védekezés előmozdítása tárgyában. Magyarországi rendeletek tára.* 1890. 524. és *Földművelési Értesítő* 1890. március 20. 119–121. A bordeaux-i keveréket az 1880-as évek közepén kísérletezték ki Franciaországban.

86 *Pesti Hírlap* 1889. július 4. A szajoli aratógépversenyt a Szapáry által alapított Jász-nagy-kun-szolnok-megyei Gazdasági Egyesület és az OMGE közösen szervezte.

kikindát, Zsombolyát, Lugost és Temesvárt érintve tett szemleutat. Különvonaton, fogaton és a Béga-csatornán gőzpropelleres kishajón utazott. Kíséretével vízügyi műtárgyakat nézett meg, és a gőzhajózás lehetőségeiről tárgyalt.⁸⁷

Szeptember 15-én már Ferenc Józsefet kellett fogadnia többedmagával Kisbéren, a vasútállomáson. Az uralkodó a közös hadsereg környéken rendezett hadgyakorlataira érkezett, de megtekintette a kisbéri ménest és a ménesbirtokot is. Szapáry vezetésével nézte meg a méneket, az anyakancákat, a csikókat és a mintagazdaság szarvasmarháit, juhait és sertéseit. A látogatásról a korban újdonságot jelentő módon fényképsorozattal illusztrált beszámolót közölt a *Vasárnapi Ujság*.⁸⁸ A miniszter december közepén Keszthelyre utazott, ahol Festetics Tasziló gróf juhászatát és fenékpusztai angol telivér ménesét nézte meg. A Földművelésügyi Minisztériumhoz tartozó Deininger Imre vezette m. kir. gazdasági tanintézetben, a Georgikonban tanórákat hallgatott meg, és a gazdász diákokkal beszélgetett szakmai kérdésekről. Megnézte az iskola szimentáli tehenészetét és juhászatának törzsnyáját. A képzés korszerűsítésének lehetőségeiről tárgyalt az intézmény neves tanáraival, köztük Schandl Jánossal és Hensch Árpáddal.⁸⁹

ÖSSZEGZÉS

Szapáry Gyula gróf odaadó katolikus, konzervatív szellemiségű, nemzeti érzelmű és liberális gondolkodású ember volt. Az alkotmányos parlamentarizmus híve. Elkötelezett a Deák–Andrássy-féle kiegyezés mellett és lojális az uralkodó, Ferenc József irányába. A forrásokból egy távolságtartó arisztokrata képe rajzolódik ki, aki a nagyúri politizálás egyik utolsó képviselője volt. Amíg a gazdasági élet vonatkozásában számos jelét adta annak, hogy érti az új idők, a piacgazdaság követelményeit, addig politikusi magatartásán az idő előrehaladtával sem tudott változtatni: nem kereste a népszerűséget. Nem is tudott a közvélemény, a sajtó által kedvelt politikussá lenni. Elegendőnek tartotta a király és a miniszterelnök bizalmát, ezért nem szervezett maga köré híveket a kormánypártból. Mindez politikai szempontból védtelemé tette.

A magyar országgyűlés munkájába húszas éveinek végén kapcsolódott be: képviselővé választották 1861-ben és 1865-ben is. Andrássy és Deák iránta megmutatókozó bizalmának jele volt, hogy tagja lett az Ausztria és Magyarország új államjogi viszonyát tárgyaló 67-es bizottságnak, majd a kiegyezés elfogadása után az első magyar delegációnak. Egészen 1892-ig a kormánypárt, a Deák-, azután a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett. Az 1873 és 1892 között eltelt tizenkilenc év alatt összesen tizennégy és fél évig volt szakminiszter, illetve a belügyi tárcát is vivő miniszterelnök.

A Tisza Kálmán vezette kormányok idején a területért illetékes Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumnak nem volt átfogó agrárpolitikai prog-

87 *Ellenzék (Koloszvár)* 1889. szeptember 2., 3. és *Pesti Hirlap* 1889. október 10.

88 *Vasárnapi Ujság* 1889. szeptember 29. Az in situ készült „pillanatnyi” fényképeket Ellinger Ede készítette.

89 *Zalamegye* 1889. december 22. Melléklet.

ramja. Elsősorban jogszabályalkotás révén avatkoztak be a folyamatokba, és leginkább csak azokon a területeken, amelyeket a kiépülő piacgazdaság vagy a természeti viszonyoknak, növény- és állatbetegségeknek, inváziós fajok káros térfoglalásának kitett mezőgazdaság megkövetelt. Egy évvel Szapáry Gyula gróf kinevezése előtt az országgyűlés két nagy jelentőségű mezőgazdasági törvényt fogadott el: „Az állategészségügy rendezéséről” és „A halászatról” szólót. Utóbbi már Szapáry minisztersége idején lépett hatályba. A gróf irányította tárca készített elő törvényjavaslatokat a Magyar Földhitelintézet által engedélyezendő kedvezményes vízszabályozási, vízhasználati és talajjavítási kölcsönök ügyében (1889:XXX. tc.), illetve a borvidékeket tönkretévő filoxéra kártételének megakadályozása vonatkozásában (1889:XLI. tc.). A vízjogi törvény ugyan nem Szapáry minisztersége idején született, de vitathatatlanul jelentős szerepe volt abban, hogy a törvény szellemében hatékony, az európai összehasonlítás próbáját kiálló és a két világháború között is magas színvonalon működő egységes vízügyi rendszer jött létre Magyarországon.

Szapáry Gyula gróf fölkészültsége, szakmai-politikai és a hatalmi elitbe való beágyazottsága miatt jó eséllyel képviselte, illetve – ha politikai pályája másként alakul – képviselhette volna az agrártárca érdekeit a kormányon belül. Igaz, hogy a Szapáry után következő földművelésügyi miniszterek (Bethlen András gróf és Darányi Ignác) idején teljesedett ki a Földművelésügyi Minisztérium belső rendje és bővültek feladatai, forrásai, de elvitathatatlan, hogy Szapáry vállalta magára az új minisztérium kialakítását és tevékenységének beindítását. Az átszervezés eredményei, az agrárszférára koncentráltásgból fakadó előnyök Szapáry leköszönése után néhány évvel már látszóttak, elég, ha a mezőgazdaság fejlesztését minden korábbinál átfogóbban – a határhasználattól a növénytermesztésen át az állattenyésztésig – szabályozó mezőrendőri vagy a közvetlen állami támogatást biztosító szőlőrekonstrukcióról szóló törvényre gondolunk. Jogszabállyá értek azok az ügyek is, amelyeket Szapáry is miniszteri programjába vett, de nem maradt ideje a kidolgozásukra, országgyűlési elfogadtatásukra és közigazgatási végrehajtásukra. Ilyen volt a szarvasmarha-tenyésztés, az állategészségügy, a borhamisítás vagy a telepítés kérdésköre. Nem jutott ideje, mert a leköszönő Tisza Kálmán 1890. március 9-én Szapáry Gyula gróf miniszterelnöki kinevezését javasolta az uralkodónak.